

ERNAZAR DÁWENOV, JÍGAGÚL USPANOVA,

XURLIXAN ABDIJABBAROVA

ANA TILI

GRAMMATIKA, IMLA HÁM TIL ÓSIRIW

3-klass ushın sabaqlıq

Jańa baǵdarlamaǵa sáykes qayta islendi

*Qaraqalpaqstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw
ministrliǵi tárepinen tastıyqlanǵan*

NÓKIS
«QARAQALPAQSTAN»
2019

UDK: 372.462.(075)
BBK: 81.2 Qar
D-59

E. Dáwenov, J. Uspanova, X. Abdijabbarova.
«Ana tili». Grammatika, imla hám til ósiriw.
3-klass ushın sabaqlıq — Nókis: «Qaraqalpaqstan»
2019-jıl, 152 bet.

**Respublikalıq maqsetli kitap qarjıları esabınan
basıp shıǵarıldı**

Pikir bildiriwshiler:

- B. Qutlımuratov — «Qaraqalpaqstan Respublikasına miyneti
sińgen muǵallım».
- N. Saxıeva — Nókis qalası, 24-sanlı mekteptiń baslawısh
klass muǵallımı.
- D. Najimova — Nókis qalası, 28-sanlı mekteptiń baslawısh
klass muǵallımı.
- B. Qayıpbekova — Nókis qalası, 16-sanlı mekteptiń baslawısh
klass muǵallımı.

Shártli belgiler:

Sorawlar

Tapsırma

Sorawlar hám tapsırmalar

ISBN 978-9943-4624-7-2

1-SENTYABR — ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI GÁREZSIZLIGI KÚNI

BAYRAMIŇ MÚBÁREK, HÚR ÓZBEKSTAN!

1-sentyabrde xalqımız Ózbekstan Respublikasınıń gárezsizlikke erisken kúnin saltanatlı túrde bayramlaydı. Bayram keshesine arnalǵan koncert baǵdarlaması «Gárezsizlik maydanı»nda ótkeriledi. Bayram húrmetli Prezidentimizdiń qutlıqlaw sózi menen baslanadı. Bunda hárbir wálayat óziniń milliy saxnalıq kórinisleri menen qatnasadı. Sonıń ishinde qaraqalpaq xalqınıń milliy úrp-ádetleri menen tańıstıratuǵın saxnalıq kórinisler de orın alǵan.

Bizler — gárezsizlik jemislerimiz. Sonlıqtan, Ana-Watanımızdıń gúlleniwi ushın ayanbay xızmet etemiz.

Ullı hám muqaddesseń, gárezsiz Watan!

Teksti oqıń. Gárezsizlik bayramı haqqında óz sózińiz benen aytıp beriń.

EKINSHI KLASTA ÓTILGENLERDI TÁKIRARLAW

§ 1.

SÓZ HÁM GÁP

Súwretke qarap 4-5 gápten ibarat gúrriń dúziń hám oǵan at qoyıń.

Hárbir gápte neshe sóz bar ekenligin aytp berıń.

1-shınıǵıw. Oqıń, astı sızılǵan sózlerdiń mánisin túsindirıń. «Gózzal mákanım» degen temada gúrrińlesiw ótkeriń.

Gúli jaynaǵan baǵları bar,
Qaraqalpaq elattımda,
Kólleri bar, qusları bar,
Meniń gózzal mákanımda.

Xurlixan Abdijabbarova

2-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Hárbir gápte neshe sóz bar, aytıp beriń. Baslawıshtıń astın sızıń.

Bıyıl bizler jańa mektep imaratına kóship óttik. Mektebimizde barlıq qolaylılıqlar jaratılǵan. Oqıw bólmeleri zaman talabına say bezetilgen.

Tekstti oqıń hám mazmunın sóylep beriń.

Úlkemizde zúraát bayramı ótkerildi. Bayramǵa pútkil xalıq jıynaldı. 1-klass oqıwshısı Aysulıw Shalabaeva At shabısta bas bayraqtı jeńip aldı. El basshısı oǵan «Cobalt» avtomobilin tapsırdı.

3-shınıǵıw. Tiyisli irkilis belgilerin qoyıp kóshirip jazıń. Olardıń irkilis belgileriniń ayırmashılıǵın túsindirıń.

Ózbekstan — keleshegi ullı mámleket Altın alma, algıs al Sen kórkem óner muzeyine bardıń ba

4-shınıǵıw. Berilgen sózlerden paydalanıp «Jazǵı dema-
lista» degen temada tekst dúziń.

Doslar, lager, qızıqlı kitaplar, muzey, teatr.

5-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan
sózlerge tiyisli sorawların qoyıń. Mánisin túsindiriń.

1. Men **úshinshi** klasta oqıyman. 2. Biziń klasta
otız oqıwshı bar. **Gúlsháhár** **apa** bizlerge bilim sır-
ların úyretedi. 3. **Mektep** — biziń ekinshi úyimiz.

|| Gáp sózlerden dúziledi. ||

6-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan
sózlerdiń astın sızıń, tiyisli sorawların qoyıń.

Meniń ájapam **student**. Ol keleshekte **shıpaker**
boladı. **Nawqaslardı** emleydi. **Xalıqtıń** algısın aladı.
Men de úlkeysem **shıpaker** bolaman.

«Kim bolsam eken?» degen temada gúrrińlesiń.

7-shınıǵıw. Oqıń. Tekstke mazmunına qarap at qoyıń.

Jaqında paytaxtımızda «Jaslıq» balalar sport ma-
neji salındı. Bul sport manejini elimizdiń keleshegi
bolǵan balalar ushın úlken sawǵa boldı. Onda sport-
tıń on tórt túri boyınsha dógerekler islep tur.

Sen sporttıń qanday túri menen shuǵıllanasań?
Tómenдеgi qaǵıydalardı oqıń hám yadlap alıń.

- √ Gáp tamamlanğan oydı bildiredi.
- √ Gáp ishinde sózler óz ara baylanıladı.
- √ Gáptiń birinshi sózi bas háripten baslanadı.
- √ Gáptiń aqırına noqat, soraw yaki úndew belgisi qoyıladı.

Óz sózińiz benen gáp haqqında bilgenlerińizdi aytıp beriń.

8-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Naqıllardıń mazmunın túsindirip beriń. Yadıńızdan eki naqıl aytıp beriń.

1. Júz somıń bolǵansha, júz dostıń bolsın.
2. Ilimdi miynetsiz iyelep bolmas.
3. Bilim — aqıldıń shıraǵı.
4. Bilimli elge nur jawar.

Sorawǵa jazba túrde juwap beriń.

1. 1-sentyabr qanday bayram?
2. Xalqımız bul bayramdı qalay kútip aladı?
3. Ğárezsizlik haqqında ne bilesiz?

9-shınıǵıw. Baǵananiń eki tárepindegi sózlerdi óz ara salıstırıń. Qaysı tárepinde tekst berilgen?

Oqıwshılar muzeyge bardı.
Kitap – biziń dostımız.
Aǵam Tashkentke ketti.

Gúz keldi. Jańa oqıw
jılı baslandı. Bıyıl men
úshinshi klasqa óttim.

Tekst — bul mazmunı jaǵınan bir-biri menen baylanısqan gápler.

Tekstke atama qoyıladı.

Teksttiń kólemi hár qıylı boladı.

10-shınıǵıw. Súwretke qarap oqıwshılardıń ne islep atırǵanlıǵın sóylep beriń.

«Ata-analarımızǵa járdem» degen temada 4-5 gápten ibarat tekst dúziń.

11-shınıǵıw. Sózlerdiń mánilerin bir-birine salıstırıp oqıń hám kóshirip jazıń. Ózgeriske ushıraǵan seslerdiń astın sızıń.

jaz-júz

or-ór

un-ún

bil-bel

ay-oy

jer-júr

jon-jón

kún-kán

bar-ber

tor-tór

bol-ból

tar-ter

Olardıń dawıslı yaki dawıssız ses ekenligin anıqlań.

12-shınıǵıw. Dáslep kim? ne? ne qıldı? soń qanday? qan-sha? degen sorawlarǵa juwap beretuǵın sózlerdi terip jazıń.

Mazalı, kiyindi, on úsh, ilgek, jıllı, aspan, muǵallım, ana, emledi, qala, oylandı, ashıwshaq.

Sózler kim? ne? qanday? qaysı? neshe? qansha? neshinshi? ne qıldı? ne qıladı? ne qılıp atır? hám taǵı basqa sorawlarǵa juwap beredi.

Zattıń atın bildiretuǵın sózlerge kim? ne? degen sorawlar qoyıladı.

Zattıń belgisin bildiretuǵın sózler qanday? qaysı? degen sorawlarǵa juwap beredi.

Zattıń sanın bildiretuǵın sózlerge neshe? qansha? neshinshi? degen sorawlar qoyıladı.

Zattıń háreketin bildiretuǵın sózlerge ne qıldı? ne qıladı? ne qılıp atır? degen sorawlar qoyıladı.

13-shınıǵıw. Qawıstı ashıp, sorawlardıń ornına kerekli sózlerdi qoyıp, kóshirip jazıń.

(Qanday?) dos, ashıq (ne?), (qanday?) balalıq, qurılısshı (ne qıladı?), (kim?) kiyim tigatedi, samal (ne qıladı?), (kim?) qosıq aytadı.

Kerekli sózler: *aspan, qosıqshı, jay saladı, shın, tigiwshi, baxıtlı, esedi.*

Súwretke qarań. Onda jıldıń qaysı máwsimi súwretlengenligin sóylep beriń.

§2.

SES HÁM HÁRIP

14-shınıǵıw. Sózlerdi oqıń hám aytıwına itibar beriń. Hár bir sózde neshe ses bar ekenin anıqlań.

Ala ǵarǵa, asxana, ádillik, sabırlı, bawırsaq, adamgershilikli, gújim, iybeli, jigerli, kemeshi.

Adamgershilikli, gújim, kemeshi sózlerin kóshirip jazıp, dawıslı seslerdiń astın sızıń.

15-shınıǵıw. Sózlerdi sulıw etip kóshirip jazıń. Sózlerdiń jazılıwın bilip alıń.

Abzac, cirk, zúraát, biyǵárez, asfalt, áyyemgi, bellesiw, dúnya, elektr, kompyuter, fortochka.

Rus tilinen kirgen sózlerdiń astın sızıń.

16-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına dawıslı háriplerdiń tiyislin qoyıp, kóshirip jazıń.

Oq...wshılar j...zıwshıl...r menen ...shırastı.
...largáa ...zleriniń q...zıqtırǵan sor...wların berdi.
Ushır...sıw j...dá qızıql... b...lıp ...tti.

Sesler jazıwda háripler menen tańbalanadı.
Sesti aytamız hám esitemiz. Háripti jazamız
hám oqıymız.

17-shınıǵıw. Noqatlardıń ornına dawıssız háriplerdiń tiyislin qoyıp, kóshirip jazıń. Olardıń astın sızıń.

Kilome...r, nápsi...aw, ór...esh, ...abrika, rá...
ish, ...orańǵıl, dúkil...ew, ǵa...xor, pi...en.

Úlgi: pishen

18-shınıǵıw. Oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerde qanday dawıslı sesler bar, aytıp beriń.

Ata-ana — jaqtılı tańım,
Ata-ana — aqılım, ańım.
Shaqaları jemiske tolı,
Ata-ana — miyweli baǵım.

Xalmurat Saparov

Sońǵı eki qatarın kóshirip jazıp, dawıslı seslerdiń astın sızıń.

19-shınıǵıw. Dáslep dawıslıdan, soń dawıssızdan baslangan sózdi kóshirip jazıń.

Shana, uqıplı, waqıya, velosiped, ayna, taqıya, sumka, urshıq, ıqlaslı, jeti, ádebiyat, úki, ilham.

Hár bir sózde neshe dawıslı ses bar ekenin aytıp berıń.

Sesler dawıslı hám dawıssız bolıp ekige bólinedi.

§3.

DAWÍSLÍ SESLER

20-shınıǵıw. Jumbaqtı kóshirip jazıp, dawıslı sestıń astın bir, dawıssız sestıń astın eki sızıń.

Kewlińe nur shashıp tur,
Hár qaǵazı sóylep tur.

Jumbaqtıń sheshimin tabıń.

Yadnan bir jumbaq aytıp berıń.

21-shınıǵıw. Qosıqtı oqıp, mazmunın sóylep berıń. Astı sızılǵan gáplerdegi dawıslı seslerdi aytıń.

Esigimniń aldı kóshe,
Mashinalar óter neshe,
Birew oynayıq kel dese,
Jol ústinde oynamayman.

Aǵam salǵan jaylar biyik,
Qoyar oǵan otın úyip,

Sál jerde keter ot tiyip,
Shırpı menen oynamayman.

Xalmurat Saparov

Hár bir sestıń aytılıwına qatań itibar beriń.

22-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli háriplerdi qoyıp kóshirip jazıń. Óz kósheńiz haqqında nelerdi bilesiz?

B..zler B...rdaq k...shesinde t...ramız. H...r-
bir ...ydiń ul-qızl...rı k...sheni sıpırıp tazalaym...z.
Kósh...mizdiń eki b...yındaǵı ter...kler, gúller sup-
sulıw bol...p tur. Ásirese, m...ywe aǵashları júdá
k...p.

Qaraqalpaq tilinde 9 dawıslı ses bar. Olar
mınalar: **a, á, e, ı, i, o, ó, u, ú.**

§4.

JUWAN HÁM JIÑISHKE DAWÍSLÍ SESLER

23-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli háriplerin qoyıp kóshirip jazıń. a, o, ı – á, ó, i sesleriniń ózgesheliklerin aytıp beriń.

A-Á: ...njir, ...lma, ...lem, ...ǵash, ...ynek, ...dam,

O-Ó: ...ris, ...raq, ...mir, ...ktyabr, ...rden.

Í-I: ...yin, ...dıs, ...rısqı, ...rimshik, ...lim.

24-shınıǵıw. Jańıltpashtı tásirli etip oqıń.

Meniń atam ertek aytar,
Arasında **jil** qaytarar,
Qartaysa da **quwnaq** ele,
Jaylaw jaqtan **mal** qaytarar.
Qartaysa da **tez** qaytarar.

Xalmurat Saparov

Qara hárip penen jazılǵan sózlerdegi juwan dawıslınıń astın bir, jińishke dawıslınıń astın eki sızıń.

Dawıslı sesler **juwan** hám **jińishke** bolıp ekige bólinedi.

Juwan dawıslı sesler: **a, o, u, ı**

Jińishke dawıslı sesler: **á, ó, ú, i, e.**

25-shınıǵıw. Berilgen sózlerdi bir-birine salıstırıp oqıń. Ne ushın mánileri hár túrli bolıp tur? Túsindirip beriń.

a-á

dana-dáne

qala-qále

sana-sáne

u-ú

umıt-úmit

tur-túr

sur-súr

o-ó

bol-ból

ot-ót

soz-sóz

ı-i

tıs-tis

shıǵın-shigin

sız-sız

Súwretke qarap islenip atırǵan jumıslardı aytıp beriń. «Awıl baǵı» temasında kishi tekst dúziń.

26-shınıǵıw. Sózlerdi qatnastırıp gáp qurań. Dawıslı seslerdiń qaysısı juwan, qaysısı jińishkeligin aytıp beriń.

Xat, jazıw, bilim, óner, biz, mektep.

Sózdegi dawıslı sesler kóbinese birgelki juwan yamasa birgelki jińishke boladı.

Mısalı: *bala, qaharman, adam, qızıl, qulın, júrek, ilmek, bódene, kóleńke, bilim.*

27-shınıǵıw. Gúrrińdi oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdegi dawıslı seslerge itibar beriń.

Kitap — bizlerdiń eń jaqın dostımız. Kitap **biy-baha baylıqtıń**, yaǵnıy bilimniń iyesi. Hár bir oqıwshı kitaptı ózine **dos tutıwı** kerek. **Keleshekte** bilimli, elimizge kerekli **insan bolayıq.**

«Meniń kitapxanam» temasında tekst dúziń.

28-shınıǵıw. Dáslep juwan, keyninen jińishke dawıslı sesleri bar sózlerdi kóshirip jazıń.

Sharwashılıq, júyrik, shopan, áygabaǵar, gúnji, ánjir, jiyde, shabdal, átshók, átkónshek, ózek.

átshók, átkónshek sózlerin qatnastırıp gáp qurań.

29-shınıǵıw. Sózlerdiń tusındaǵı buwınlardıń tiyislisin jalǵap kóshirip jazıń.

Egin, mal, erik,	-lar, -ler, -ke,
atız, kóshe, oqıw,	-ge, -da, shı,
toǵay, pille, miynet,	-dıń, -kesh, -tiń,
etik, súwret, balıq,	-qa, -tiń, -shi.

Buwınlardıń qalay jalǵanǵanlıǵın túsindirıń.

Sózdiń keyingi buwınında juwan dawıslı ses bolsa, oǵan juwan buwınlı qosımta jalǵanadı. Sózdiń keyingi buwınında jińishke dawıslı ses bolsa, oǵan jińishke buwınlı qosımta jalǵanadı.

Mısalı: *jumis-shı, agash-tiń, bala-lar, bárhama, sáhár-de, hákke-ler, ziyrek-lik, kitap-tı.*

§5.

ÍY-İY, ÍW-IW, UW-ÚW QOSARLÍLARÍNÍN JAZÍLWÍ

30-shınıǵıw. Tómendegi iy-iy qosarlıların bir-birine salıstırıp oqıń. Olardıń qaysı buwında kelgenine dıqqat awdarıń.

jıyırıq-ziyrek

saqıylıq-iynelek

jıynaw-biylew

oqıydı-kiyedi

qıyqım-siyrek

juwasıydı-irenjiydi

jıyırıq, ziyrek sózlerin gáp ishinde keltirip kóshirip jazıń. iy-iy qosımtalarınń astın sızıń.

31-shınıǵıw. Berilgen sózlerdegi kóp noqattıń ornına -iy, -iy qosarlılarınıń tiyislinin qoyıp, kóshirip jazıń.

K..in, s..la, s..le, t..eydi, tas..dı, toq..dı, haq.. qat, tájir..be, saq..na, shek..ne, suw..dı, m..net, máden...

32-shınıǵıw. -iy qosarlısınıń astın bir, -iy qosarlısınıń astın eki sızıp, kóshirip jazıń. Qosıqtı yadlań.

Shekeńizde tatıydı,

Jeseńiz shiyrin miywesin.

Ásirese jazında

Aytpaysız ba sayasın!

K. Aymanov

Texnika, televizor, kino, radio, olimpiada, chempion sıyaqlı sózlerde qosarlı iy esitilse de, tek sozılınqı bir i jazıladı.

33-shınıǵıw. Oqıń **-ıw -iw** qosarlılarınıń qaysı buwınlarda kelgenine itibar beriń.

Bala uyqıǵa jatıp, saat 7⁰⁰ de oyanywı kerek. Óz waqtında oyanyw balaǵa júdá paydalı.

Azanǵı dene tárbiya, kórpe-tósegin jıynaw, juwı-
nıw háreketlerin izbe-iz orınlawǵa ádetleniwi tiyis.
(«Ustaz jolı» gazetasınan)

«Meniń kún tártibim» temasında tekst dúziń.

34-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına **-ıw, -iw** qosarlılarınıń tiyislinin qoyıp, kóshirip jazıń. Sońǵı buwınlarda kelgen **-ıw, -iw** qosarlıları qalay esitiledi? Jazılǵanda qalay jazıladı?

Bolıs..., bólis..., qıy..., kiy..., or..., ór..., tur..., túr..., jalın..., kórin..., asqın..., ákel..., súr..., qoy...

35-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. **-ıw, -iw** qosarlılarınıń astın sızıń. Olardıń aytılwındaǵı ózgerislerdi túsindirıń.

Juwınıw, tuwılıw, turıw, súriw, quwanıw, buw-
lıǵıw, sińisiw, jetisiw, jazıw, oqıw, awqatlanıw.

«**turıw, juwınıw, awqatlanıw**» sózlerin qatnastırıp
«Oqıwshınıń kún tártibi» temasında tekst dúziń.

Kerekli sózler: Saat 7⁰⁰, 7⁰⁵ - 7³⁰, 7³⁰ - 7⁴⁵.

-ıw, -iw qosarlıları sózdiń sońǵı buwınlarında keledi. Mısalı: o-**qıw**, su-**lıw**, bó-li-**siw**, jú-**riw**.

Ayılǵanda **-uw, -úw** bolıp esitilse de, jazıw-
da qosarlı **-ıw, -iw** sesleri jazıladı. Mısalı:

|| **ja-zuw** bolıp aytıladı, al **jaziw** bolıp jazıladı. ||
|| **Júzúw** bolıp aytıladı, al **júziw** bolıp jazıladı. ||

36-shınıǵıw. Gápılerdi oqıń. **-uw, -úw** qosarlılarınıń sózdiń qaysı buwınlarında kelgenligine itibar beriń.

1. Quwraq shóplerdi jıynadıq. 2. Samal húwlep esip tur. 3. Ádilbay súwretti jaqsı saladı. 4. Asan bet-qolın juwdı. 5. Mallardı háwizden suwǵardı.

Sózdiń dáslepki buwınında kelgen **-uw-úw** qosarlılarınıń oqılıwın túsindiriy.

37-shınıǵıw. Gápılerdi sulıw etip kóshirip jazıń. **-uw, -úw, -ıw, -iw** qosarlıların tawıp, olardıń astın sızıń.

1. Hár iste tuwrılıq — jaqsı qásiyet. 2. Shıǵarmada tábiyattıń kórinisi jaqsı súwretlengen. 3. Suwıq suwǵa juwınıw — júdá paydalı. 4. Oqıwshılar kiyiniw ádebine boysınıwı kerek.

38-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına **-uw, -úw, -ıw, -iw** qosarlılarınıń tiyislin qoyıp, kóshirip jazıń.

1. Azanda dalaǵa shıqsam, jer p..lanıp tur eken. 2. Sport penen shuǵıllan.. — hárbir jastıń wazıypası. 3. S..da júz..dı úyren.. — hárbir insan ushın paydalı. 4. Batırbay juwr...dan birinshilikti aldı.

|| **-uw, -úw** qosarlıları sózdiń dáslepki buwınlarında keledi. Mısalı: **quw-raq, tuw-ra, gúw-ledi, húw-ledi.** ||

1-oktyabr — Muğallim hám ustazlar kúni

39-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli etip oqıń. Óz betińizshe qosımsha ustaz haqqında qosıqlar yadlap keliń.

Kishi peyil, álpayım,
Shın qádirdan ózińseń.
Aspanday keń peyilli,
Naǵız insan ózińseń.

Joldasbay Dilmuratov

40-shınıǵıw. Naqıl-maqallardı kóshirip jazıń hám mánilerin túsiniń alıń. -Uw, -úw, -ıw, -iw qosarlılarınıń astın sızıń.

1. Til — buwınsız, oy — túpsiz. 2. Altın — alma, duwa — al. 3. Oqıw — oy azıǵı, bilim — er azıǵı. 4. Kópti jamanlaǵan kómiwsiz qaladı.

Sorawlarǵa jazba túrde juwap beriń.

1. Qaraqalpaq tilinde neshe dawıslı ses bar?
2. Juwan hám jińishke dawıslılardı ayırıp kórsetiń.
3. -uw, -úw qosarlıları sózdiń qaysı buwınında keledi?
4. -ıw, -iw qosarlıları sózdiń qaysı buwınlarında keledi?
5. Sózdiń sońǵı buwınlarında -uw, -úw qosarlıları esitilse de, ornına qaysı qosarlı sesler jazıladı?

41-shınıǵıw. Jumbaqtı oqıń. Ishinen dawıssız seslerdi tabıń.

Bir san bar,
Belin buwıp qashadı,
Jeti onı quwadı.
Jete almay júr qáytse de,
Neshe ásir ótse de.

(zıǵas)

T. Orazbaev

42-shınıǵıw. Tómendegi sózlerdi kóshirip jazıń. Dawıssız seslerdiń astın sızıń.

Ilgeshek, film, plastilin, ijara, uwıq, quraq.

43-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli dawıssız seslerdi qoyıp kóshirip jazıń. Olardıń astın sızıń.

Gú... keldi. Kana...larda su...lar tı...adı. ...úzde kú...ler qıs...arıp, ...únler u...ayadı. Terekle... diń japı...aqları sarǵa...ıp ...erge ...úsedı. Ja...ın-shashın kóp bo...adı. Sa...qın sa...al e...edi.

|| Dawıssız sesler dawıslılar menen birge kelip ||
|| buwın jasaydı. ||

44-shınıǵıw. Tómenдеgi sózlerdiń dáslepki seslerin bir-biri menen salıstırıp oqıń. Mánilerin túsindirıń.

bala-pana	gúl-konfet	jas-shash	ǵaz-qaz
vrach-ferma	dana-tana	zat-saat	hávli-xat

45-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına v, f, b, p, q, t, k, g, ǵ, sh, h, x, j, s, c, ch sesleriniń tiyislisin qoyıp, kóshirip jazıń.

...azelin	...ala	...úrre	...azıw
...utbol	...ana	...ash	...ayxana
...oran	...eme	...arre	...ement

§7.

ÚNLI HÁM ÚNSIZ DAWÍSSÍZ SESLER

Dawıssız sesler **únli** hám **únsiz** bolıp ekige bólinedi.

Únli sesler: b, v, d, g, ǵ, j, z, l, m, n, ú, r, w, y;

Únsiz sesler: p, f, t, k, q, x, h, sh, s, c, ch.

46-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Únsiz dawıssızlardıń astın sızıń.

1. Paytaxtqa qıdırıp keldim. 2. Kitap dúkanına bardım. Dúkannan qızıqlı kitaplar satıp aldım. 3. Teńel «Teńizdi toltırǵan eki batır» ertegin oqıdı. 4. «Jetkinshek» gazetasına jazıldıq.

47-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına **b-p, d-t, sh-j, s-z, k-g, q-ǵ** sesleriniń tiyislinin qoyıp, kóshirip jazıń.

Sabındı ...olıma alsam da, qalay ...uwınıw...ıń esa...ın tap...adım.

Mu...allimniń úyre...iwi boyın...a ǵana áweli ...ollarıma, soń be...ime súrte ba...ladım. Mu...allim quyıp ...ur. Biraq, ...ózim son...ay ashı...ketti. Aytayın desem uyal...ım.

Tólepbergen Qayıpbergenov

Únli dawıssız seslerdiń únsiz dawıssız seslerden jubaylasları bar.

Únli sesler	b	v	d	g	ǵ	j	z
Únsiz sesler	p	f	t	k	q	sh	s

y, l, m, n, ń, r, w únlileriniń únsiz jubaylasları joq, al x, h, c, ch únsizleriniń únli jubaylasları joq.

Dawıssız seslerdiń únli menen únsiz jubaylasların orın tártibi menen bilip alıń. Sońınan berilgen jubaylası joq dawıssız seslerdi de sol jazılǵan tártipte yadta saqlań.

48-shınıǵıw. Qosıqtı oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdiń ishinen únli hám únsiz dawıssız seslerdi tabıń.

Girttay xalıq, kókiregi óskin,
Sonsha ójet, sonshama ğaybar,
Shıǵarıptı sahranıń sestin,
Ullarına qoyıptı aydar.

Ótebay Sársenbaev

49-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına únli dawıssızlardı qoyıp kóshirip jazıń.

1. Aǵam ba...ıxanada isleydi. 2. Bi...iń úlkemi... jú...á gózzal. 3. Paytaxtıımız...a Jas tamasha... óyler teatrı bar. 4. Marat teatr...a tez-tez ...aradı.

50-shınıǵıw. Berilgen sózlerdiń hárbirine tiyisli gáp qurań, y, l, m, n, ú, r, w sesleriniń astın sızıń.

Ańshı, ruqsat, bilim, haywan.

Naql-maqallardı túsiniپ oqıń. Jubaylasları joq únli dawıssız seslerdi aytıń.

1. Óziń bilseń, basqaǵa úyret. 2. Erinshektiń eki dostı bar: biri uyqı, biri kúlki. 3. Ilim — bulaq, bilim — shıraq. 4. Talaplıǵa nur jawar.

51-shınıǵıw. Sózlerdi sulıw etip kóshirip jazıń hám d-t sesleriniń astın sızıń.

Dárigúl, dábdеbe, Aydın, áwlad, Xalqabad, shad, zavod, Tańatar, Taqıyatas, talant, abat, Murat.

52-shınıǵıw. Tómente berilgen sózlerdi **d-t** seslerin qoyıp ózgerтип jazıń. Sózlerdiń mánilerin túsindirıń.

Dara-	tos-	dawıs-
Daraq-	tana-	daw-
Derek-	tańq-	dán-

Úlgi: Dara-tara

D-t háripleri sózlerdiń barlıq orınlarında jazıladı.

§8.

V, F HÁRIPLERINIŇ JAZÍLÍWÍ

53-shınıǵıw. Oqıń. V,f háripleriniń sózlerdiń qaysı orınlarında kelgenine itibar beriń.

Velosiped, vazelin, vokzal, vertolyot, televizor, tramvay, aviaciya, avtobus, telefon, shkaf, asfalt, feldsher.

54-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. V háribiniń astın bir, f háribiniń astın eki sızıń hám qaysı orınlarda kelgenligin anıqlań.

1. Úyimizdiń janında kafe bar. 2. Asxanada teftel menen kofeni jaqsı tayarlaydı. 3. Paraxat avtobusta Veneranı kórip qaldı. 4. Ğafur valyuta almastırıw shaqapshasında isleydi.

55-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına v, f háripleriniń tiyisli-sin qoyıń.

...itamin, tu...li, ...afli, ...amiliya, ko...e,
...anna, iskusst...o, ko...ta, shi...oner, ...arenie.

V háribi — únli, dawıssız ses. F háribi — únsız dawıssız ses. Únli V dawıssız kóbinese sózdiń basında, ortasında jazıladı. Familiyalarda sózdiń aqırında ushırasadı. Únsız F sesi sózdiń basında, ortasında hám aqırında da jazıla beredi. Mısalı: *vint, avtobus, Asanov, futbol, bufet, sharf*.

§ 9.

H, X HÁRIPLERINIŇ JAZÍLÍWÍ

56-shınıǵıw. Oqıń. X, h háripleriniń ayırmashılıǵın túsindir-iń.

1. Altın-gúmistiń gónesi bolmas, ata-ananıń ba-hası bolmas. 2. Háreket bolmay, bereket bolmaydı (naqıl). 3. Mańlay shertpek — xalıq oyunlarınıń biri.

57-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına h, x háripleriniń tiyis-lisin qoyıp kóshiriń.

...úrmet, ...abar, saya...at, ...ázil, payta...t,
...alıq, ba...ha, tariy..., qa...arman, pa..., ná...án,
...oshamet.

58-shınıǵıw. Sózlerdi gáp ishinde keltirip kóshirip jazıń.

Halwa, gáwhar, xirurg, tariyx, baxıt.

H, X háripleri — únsiz dawıssız sesler. H, X sesleri sózdıń basında, ortasında jazıladı, sózdıń aqırında siyrek ushırasadı. Mısalı: *háreket, máhál, paxta, mexanizator, cex, xalıq.*

§ 10.   Ñ HÁM SH HÁRIPLERINIŃ JAZÍLÍWÍ

59-shınıǵıw. Oqıń. Ñ háribi menen sh háripleriniń jazılıwına dıqqat awdarıń.

1. Teńel «Sheshen bala» ertegin oqıdı. 2. Targıl pıshıq shabdaldıń shaqasına qonǵan shımshıqtı ańlıp otırdı. 3. Keń kiyim tozbas, keńesli el azbas (naqıl). 4. Shılıpıq qorǵanın Álip baba saldırgan. Ol talay jawdıń betin qaytarǵan. 5. Jalgız attıń shańı shıqpas.

60-shınıǵıw. Ñ, sh háripleri bar sózlerdi terip, kóshirip jazıp, sózdıń qaysı orınlarında kelgenin aytıń.

Aǵash, teńge, júzim, jońıshqa, sáhár, sheńgel, sárdar, waqıya, uyıw, teńleme, tańlaw, taraq, tamır, sezim, sayaxat, óńesh, ańsat, ańshı.

61-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdegi únli dawıssız sestıń astın bir, únsiz dawıssız sestıń astın eki sızıń.

Biziń «Oraqshı awıl» — kishkene awıl. Barı-joǵı tútin tútetip otırǵan onlaǵan xojalıqtan aspaydı.

Awız suwın da burınǵıdan kiyatırǵan «Ábdiraman quyı»dan ishedı. Suwı oǵırı dushshı.

Saylawbay Jumaǵulov

Sózlerdi gáp ishinde keltirip jazıń. **Sh** háribiniń sózdiń qaysı orınlarında kelgenin aytıp beriń.

Shayır, qalıń, shaǵala, gúrriń, ańshı, burısh.

Ǒ háribi — únli (sonor) dawıssız ses. Bul sestıń únsiz jubaylası joq. Ǒ háribi, tiykarınan, sózdiń ortasında hám aqırında jazıladı. Mısalı: *ańız, ańsat, ań, keń.*

Sh háribi—únsiz dawıssız ses. **Sh** háribi sózdiń basında, ortasında hám aqırında jazıladı. Mısalı: *shash, shoshqa, shógirme, qurash (milliy bas kiyim).*

§ 11. C, CH HÁRIPLERINIŃ JAZÍLÍWÍ

62-shınıǵıw. Oqıń. C hám ch háripleriniń jazılıwına dıq-qat awdariń.

1. Qalamızǵa hár jılı **cirk** keledi. 2. Paytaxtıımızdaǵı ashıq teatrda **koncert** boldı. 3. Aybek aǵam mashinasına **chexol** tiktirdi. 4. Aydos — chempion.

63-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına c, ch háripleriniń tiyis-lisin qoyıp kóshirip jazıń.

Po...ta, ...ex, ...aynik, ...ay, ...ek, stan...iya, ...ekanka, konstitu...iya, ak...ya, ...emodan.

64-shınıǵıw. Berilgen sózlerdi gáp ishinde keltirip jazıń. C, ch háripleriniń astın sızıń.

Cirkul, chayxana, chek, cement.

C háribi — únsiz dawıssız ses. Basqa tiller-den kirgen sózlerde jazıladı.

Mısalı: cirk, konstituciya, miliciya, cement.

Ch háribi — únsiz dawıssız ses. Basqa til-lerden kirgen sózlerde jazıladı.

Mısalı: chempion, pochta, chashka, chemodan.

§ 12.

ÁLIPBE

65-shınıǵıw. Oqıw bólmeńizdegi zatlardıń atların álipbe tártibinde jazıń.

66-shınıǵıw. Tómendegi sózlerdi álipbe tártibinde jazıń hám sózlerdiń jazılıwına itibar beriń.

Bufet, aviaciya, dekan, eksport, fabrika, galstuk, syezd, razyezd, kosmonavt, vertolyot, Yusup, cement, ásir, qasıq, uyqı, túye, chempion, shiyshe, ıssı, irkilis, orden, ótinish, júweri.

Tártip penen berilgen barlıq háriplerdiń jıy-naǵı **álipbe** dep ataladı.

Qaraqalpaq álipbesindegi háriplerdiń jaylasıwın hám bul háriplerdiń ózine tán atların bilip alıń.

Q/t	Baspa	Jazba	Aytlı- lıwı-	Kirill	Q/t	Baspa	Jazba	Aytlı- lıwı-	Kirill
1	Aa	Aa	a	a	18	Nn	Nn	ne	н
2	Áá	Āā	ā	ə	19	Ńń	Ńń	ñe	н
3	Bb	Bb	be	б	20	Oo	Oo	o	o
4	Dd	Dd	de	д	21	Óó	Ōō	ō	ə
5	Ee	Ee	e	e,ə	22	Pp	Pp	pe	п
6	Ff	Ff	fe	ф	23	Rr	Rr	re	р
7	Gg	Gg	ge	г	24	Ss	Ss	se	с
8	Ġġ	Ġġ	ġa	ғ	25	Tt	Tt	te	т
9	Hh	Hh	he	х	26	Uu	Uu	u	у
10	Xx	Xx	xa	х	27	Úú	Ūū	ū	ү
11	Íı	Íı	ı	ы	28	Vv	Vv	ve	в
12	Ii	Ii	i	и	29	Ww	Ww	we	ў
13	Jj	Jj	je	ж	30	Yy	Yy	ye	й
14	Kk	Kk	ke	к	31	Zz	Zz	ze	з
15	Qq	Qq	qa	қ	32	Cc	Cc	ce	ц
16	Ll	Ll	la	л	33	Shsh	Sh sh	she	ш,щ
17	Mm	Mm	me	м	34	ChCh	Ch ch	che	ч

67-shınıǵıw. Oqıń. Ne ushın hárbir gáptiń dáslepki sózi bas hárip penen jazıladı?

Sawdager sherikleslerine maqtanıptı:

— Aldarkóse hámmeni aldasa da, meni alday almaydı. Ol aqmaq adamlardı ǵana aldaydı.

Sonıń arasında olardıń aldınan Aldarkóse shıǵıp qalıptı.

68-shınıǵıw. Hárbir gápten keyin noqat belgisin qoyıp, kóshirip jazıń. Mazmunın túsindirıń.

Bazar — teberik orın Ol jer bárha adamǵa tolı boladı Elimizdiń ırısqa-nesiybesi bazarda Bazar — dasturxanımızdıń kórki, bereketi bolıp esaplanadı.

Qosıqtı yadlap alıń. Qumar ana, Ernazar haqqında muǵallım menen sáwbetlesiń.

Ózi batır hám sanalı,
Tuwǵan Ernazarday balanı,
Xalqım máńgi ádiwleydi,
Qumarday áziz ananı.

G. Nurlepesova

Hárbir gáp **bas háripten** baslanadı. Adam atları da bárqulla **bas hárip penen** jazıladı. Qosıqtıń hárbir qatarı **bas háripten** baslanadı.

69-shınıǵıw. Oqıń. Sózlerdiń jazılıwına itibar beriń. Ne ushın bas hárip penen jazılǵanlıǵın túsiniń alıń.

Kúnxoja, Ájiniyaz hám Berdaq Aral teńizi boy-larında jasaǵan. Kúnxoja Uzınqayır, Erjan atawda balıq awlap kún kórgen. Ájiniyaz Xiywadaǵı Sher-ǵazıxan medresesinde oqıǵan. Berdaq shayır «Ba-lam», «Xalıq ushın» qosıqların jazǵan.

70-shınıǵıw. Berilgen sózlerdi gáp ishinde keltirip jazıń.

Nókis, Qarataw, Ámiwdárya, Esimózek.

71-shınıǵıw. Bas hárip penen jazılǵan sózlerdi terip jazıń. Ne ushın bas hárip penen jazılıwın túsindirıń.

1. Bizler dáslep Qońırat rayonında toqtadıq. 2. Soń Moynaq rayonına qaray jol aldıq. 3. Jolda Qızıljar, Shaǵırlıq awilları bar. 4. Gúlpارشın Sı-rımbetova Qazaqdáryada tuwılǵan.

|| Jer, suw, rayon, kanal, ózek atları **bas há-** ||
rip penen jazıladı.

§ 14.

BUWÍN

72-shınıǵıw. Sózlerdi buwınlarǵa bólip oqıń.

Asan, qant, klass, jaylaw, Qaraqalpaqstan, oqı-tıwshı, Nuratdiyın, Sultan, Moynaq, Aydos, bilim.

73-shınıǵıw. Sózlerdi oqıp shıǵıń. Hárbir buwında neshe dawıslı ses bar, aytıń.

Al-murt, shi-ye, jam-bıl-sha, po-mi-dor, búl-bil, qá-re-li, che-mo-dan, cirk, chek, vrach, ki-tap.

74-shınıǵıw. Sózlerdi buwınǵa bólip kóshirip jazıń. Juwan dawıslınıń astın bir, jıńışke dawıslınıń astın eki sızıń.

Amangeldi, Orıngúl, kózler, súwret, ǵumsha, ǵúllerim, qayırqom, jilik, ilimpaz, xoshametlew.

Juwan dawıslı sesler juwan buwın, jıńışke dawıslı sesler jıńışke buwın jasaydı.

75-shınıǵıw. Qosıqtı buwınǵa bólip jazıń. Juwan buwınnıń astın sızıń. Yadlań.

Ana-jerdiń topıraǵın,
Súye bergim keledi,
Basımdı da hám oǵan,
Iye bergim keledi.

Saǵındıq Niyetullaev

Sózde neshe dawıslı ses bolsa, sonsha buwın boladı.

76-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Dawıslı seslerdiń astın sızıń. Sózler neshe buwınnan jasalǵan?

Tu-wıl-ǵan jer, al-tın be-sik, Wa-ta-nım, ǵá-rez-siz-lik, Qa-ra-qal-paq-stan, Nó-kis, a-wıl, mek-tep.

I. Yusupovtıń «Sen degende» qosıǵınıń qálegen bir tobın buwınǵa bólip kóshirip jazıń.

II. Hár bir sózdiń neshe buwınnan jasalǵanın aytıp beriń.

Sóz buwınnan quraladı. Buwın dawıslı hám dawıssız seslerden quraladı.

77-shınıǵıw. Oqıp, mazmunın sóylep beriń. Qara hárip penen berilgen sózlerdi ótkermelep jazıń.

Qalay uyqılaydı ekenmen?

Maxmud aynanı qolına alıp, **kózin** qattı jumdı.

— Ne qılıp atırsań? — dep soraptı onnan **anası**.

— Qalay **uyqılaytuǵınımdı** kórip atırman, — dep-ti **Maxmud** bir **kózin** **qısıp**.

«Jetkinshek» gazetasınan

78-shınıǵıw. 1) Ana, nan. 2) Ata, tat sózlerin úlgi boyınsha ketekshelerge túsiriń.

Sóz oyını

A	l	a
l	a	l
a	l	a

79-shınıǵıw. Sózlerdiń ishinen ótkermelewge bolmaytuǵın sózlerdi kóshirip jazıń.

Algıs, ǵaz, avtor, boks, buxgalter, epshil, eshki, klass, film, gúrji, gaz, gramm, tonna.

Bir qatarǵa sıymay qalǵan sózlerdi buwıńǵa bólip jańa jolǵa ótkeriwdi **ótkerme** deymiz.

Sózlerdi ótkermelegende defis (-) dáslepki qatarǵa qoyıladı.

80-shınıǵw. Kóshirip jazıń. Sorawlardıń neshe buwınnan turǵanına itibar beriń.

Klass, gramm, volt, slayd, chek, metr, dańq.

|| Bir buwınlı sózlerdi ótkermelewge bolmaydı. ||
Mısalı: Qol, or, jaz, at.

81-shınıǵw. Sózlerdi kóshirip jazıń. Ótkermelewge bolmaytuǵın sózlerdiń astın sızıń ham túsindirip beriń.

Xalqım, gúl, aqıl, ustaz, altın, ata, kúsh, bir, Aman, seksewil, ájapa, aǵa, áke, ek, áńgime.

|| Bir dawıslı sesten jasalǵan buwınlardı ótkermelewge bolmaydı. Mısalı: Aral, ana, Azat. ||

82-shınıǵw. Naqıl-maqallardı oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdi buwınǵa bólip kóshirip jazıń. Bir dawıslı sestenjasalǵan buwınlardıń astın sızıń.

Ana súti quwat berer boyıńa,

Ana tili **aqıl** berer oyıńa.

Esik **ashıq** bolsa da sorap kir.

Ílaq mańıray suw isher,

Jetim jılay kún kesher.

Aral, ıdıs, ushın, úki sózlerin gáp ishinde keltirip jazıń. Bul sózlerdi ne ushın ótkermelewge bolmaytuǵınlıǵın túsindirıń.

Til ósiriw hám tákirarlaw

83-shınıǵıw. Yadıńızdan álipbe tártibinde 10 sózdi jazıń hám dawıssız seslerge sıpatlama beriń.

84-shınıǵıw. Sózlerdi oqıń, v-f, h, x, ú-sh háripleriniń qaysı orında kelgenligin túsindirip beriń.

Fevral, geografiya, fotograf, haplıǵıw, qáhárli, vazelin, avtovokzal, Mırzabaev, xirurgiya, mexanik, tariyx, óñesh, jıńǵıl, shatırash, ashshı, cirkul.

85-shınıǵıw. Oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdiń ne ushın bas hárip penen jazılıp turǵanın túsindirip beriń.

Ernazar — qaraqalpaq xalqınıń batır. Ákesi **Mırjıq** ólgende ol tórt jasar eken. Anası **Qumar** júdá aqıllı, márt hayal bolǵan. Batırdıń qorǵanı **Qazaqdárya** boyında jaylasqan.

86-shınıǵıw. Sulıw etip kóshirip jazıń. Hár bir sóz neshe buwınnan quralǵan?

Márt, ja-ńa, Gúl-bá-hár, Sa-hib-ja-mal, Qa-ra-qal-paq-stan, Sul-tan-bek, Shax-sá-nem, ton, shó-girme, Al-pa-mıs, Al-la-yar, e-sap-shı, es-kert-kish, Tax-ta-kó-pir, Óz-bek-stan, Qa-ra-ózek, o-ra-mal, Ab-di-ra-met, O-mar, Ó-tesh, Moy-naq, Qo-ńı-rat.

SÓZ QURÍLÍŚÍ

§ 16.

TÚBIR HÁM QOSÍMTA

87-shınıǵıw. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdi túbir hám qosımtaǵa ayırıń.

Meniń **inim balalar** baqshasına baradı. Baqsha **balaları** Ulbosın **apanı** jaqsı kóredi. Sebebi, ol hárbir **balaǵa** miyirman. Kóp **ertekler** biledi.

88-shınıǵıw. Yadıńızdan 5 túrli kásip iyeleriniń atın jazıń, olardı túbir hám qosımtaǵa ayırıń.

Sózdiń tiykargı máni bildiretuǵın bólegin **túbir (túbir sóz)** deymiz. Mısalı: qala, rayon, awıl, ata, apa, paxta, salı, ay, gúl, dana.

Túbir sózdi basqa mánili bóleklerge bóliwge bolmaydı. Mısalı: **qala** yaki **ana** degen túbir sózler ekinshi bir mánili bóleklerge bólinbeydi.

89-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qosımtalardıń astın sızıń. Xızmetin túsindirip beriń.

Men úsh+inshi klas+ta oqı+y+man. Bıyıl «Jetkinshek» gazeta+sı+na jazıl+dım. Tórt+inshi kún+gazeta+nıń jańa san+ı kel+di. Maǵan «Ańqaw keskir» klub+ı júdá una+dı.

Túbir sózge jalǵanatuǵın bólekshe — **qosımta**.

Túbir sózge bir hám birneshe qosımtalar jalǵanadı. Mısalı: *taza+lıq, taza+lıq+tı, miynet+kesh, miynet+kesh+ler+diń.*

90-shınıǵıw. Sózlerdi bir-birine salıstırıp oqıń.

Ań-ańshı, sawın-sawınshı, pada-padashı, pille-pillekesh, balıq-balıqshı, salı-salíkesh, kitap-kitap-xana-kitapxanashı.

91-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Sózlerdiń mánili bóleginiń astın sızıń. Qosımtalardıń xızmetin túsindirıń.

Mártlik, bólme, sezgish, ónerment, sawdager, aqıllı, besikshi, danalıq, jargı.

Qosıqtı kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdi túbir hám qosımtaǵa ayırıń.

Men keptermen, keptermen,

Tınıshlıqtıń qusıman.

Bayramlarda balalar

Meni kókke ushırǵan.

Xalmurat Saparov

Qosımtalar mánilerine qaray sóz jasawshı hám sóz túrlewshı bolıp ekige bólinedi. Mısalı: *Bala-lar (sóz túrlewshı), bala-lıq (sóz jasawshı).*

§ 17.

SÓZ JASAWSHÍ QOSÍMTALAR

92-shınıǵıw. Oqıp, sózlerdiń mánilerin túsiniپ alıń.

Watan-watanlas, duz-duzlı, ból-bólme, baxıt-baxıtlı, járdem-járdemshı, miyrim-miyrimli.

Watan, járdemshı, miyrimli sózlerine gáp qurań hám olarǵa sorawlar qoyıń.

93-shınıǵıw. Tómente berilgen sózlerge gáp qurań.

Aqıllı, jaqsılıq, naǵıslı, oqıǵan, tazalıq.

94-shınıǵıw. Kestedeǵı túbir sózlerge sóz jasawshı qosımtalardıń tiyislisin jalǵap, jańa sóz jasań hám mánilerin aytıp beriń.

Túbir	qosımta	Túbir	qosımta
Zer	xana	júz	kesh
óner	shi	ayt	ǵısh
salı	gısh	temir	qısh
sız	ment	kitap	ger

Sóz jasawshı qosımtalar túbir sózge qosılıw arqalı **jańa mánili sóz** payda etedi. Mısalı: súwret-shi (súwretti salatuǵın adam), tárbiya-shı (balalardı tárbiyalaytuǵın adam), miynet-kesh (jumıstı kóp isleytuǵın adam), pille-kesh (pille qurtın kútetuǵın adam), suw-shı, bil-gısh hám t.b.

95-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdi túbir hám qosımtaǵa ayırıń.

1. Oqıwshı tártipli, ádepli bolıwı tiyis. 2. Meniń anam shıpaker. 3. Aǵam úkeme oynshıq áperdi. 4. Sultanbek epsil bala. 5. Aydana aqıllı qız.

96-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına sóz jasawshı qosımtalardıń tiyislisin qoyıp kóshirip jazıń.

1. Teñiz...ler saparǵa atlandı.
2. Quyash... Ózbekstanda talant... jaslar kóp.
3. Jasadın paraxat...!
4. Dáslep oy..., keyin sóy... .

Sózlerge sóz jasawshı qosımtalardı jalǵañ. Jaña mánili sózlerdi túsindiriń.

Aqıl, óner, toǵay, járdem.

Kerekli sóz jasawshı qosımtalar: *-lı, -li, -lıq, -shi.*

Úlgi: Baǵman — baǵ ósiriwshi, baǵqa qarawshı hám baǵ ósiriwge maman adam.

§ 18.

SÓZ TÚRLEWSHI QOSÍMTALAR

97-shınıǵıw. Oqıń. Sózlerdiń qosımtalarına itibar beriń. Olardıń xızmetin túsindiriń.

1. Men mektepke bardım.
2. Sen awıldan keldiń.
3. Ol kóshege shıqtı.
4. Bizler terek otırǵızdıq.
5. Sizler nállerge suw quydıńız.
6. Aydana hám Dúrdana úylerine qayttı.

Bul qosımtalardıń sóz jasawshı qosımtalardan qanday parqı bar?

Sóz túrlewshi qosımtalar gáp ishindegi sózlerdi bir-birine baylanıstırıw ushın qollanıladı
Mısalı: sabaq-tı, ayt-tı, sóyle-di, bala-lar, tıń-la-dı, awıl-dan, qala-ǵa, kanal-dıń, kepter-ler.

98-shınıǵıw. Tómendegi sózlerge sóz túrlewshi qosımtalardı qosıp, gáp qurań.

1. Elmira, sabaq, jaqsı oqı.
2. Sultanbek, ana, shıpaker, bolıp isle.
3. Jaqsı, sóz, jılan, in, shıq (naqıl).
4. Nókis, biyik, imarat, boy tiklep atır.

Sóz túrlewshi qosımtalar betlik, kópik, tartım, seplik jalǵawları bolıp bólinedi. Mısalı: tártiplimen, ákem, aǵama, inimnen, qálemdi.

99-shınıǵıw. Qosıqtı yadlań hám kóshirip jazıń. Sóz túrlewshi qosımtalardıń astın sızıń.

Zeyinli bala

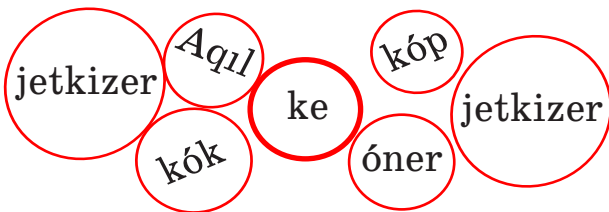
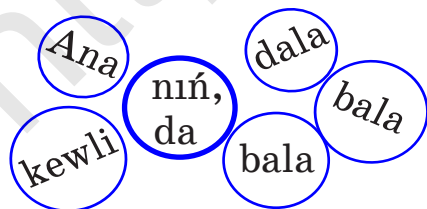
Jası altıda,
Inim Záriptiń
Bárin biledi,
Sanniń, háriptiń.

Jazıwdı biledi,
Óziniń atın,
Neshew ekenin,
Biler zattıń.

Ermekbay Akimbaev

Tómendegi dóńgeleklerdiń ishinde qanday naqıl jasırılǵan?

100-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli betlik jalǵawların qoyıp kóshirip jazıń hám tiyisli sorawların qoyıń.

— Sen ne degen jaqsı qus...
Sayranlay ber maǵan dos...
Gúlden gúlge qonıp ush...
Húrmetley... seni búlbil.

Ubayxan Sadıqov

Kerekli qosımtalar: -sań, -men.

101-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli qosımtalardı qoyıp, kóshirip jazıń.

Men... ana... mektep... muǵallım bolıp isleydi.
Bos waqıtlarda ol bizler... qızıqlı kitap... oqıp beredi.
Áke... mektep... esapshı. Úke... oqıwshı.

Kerekli qosımtalar: -ıń, -m, -te, -ı, -ge, -lar.

Túbir sózge sóz jasawshı hám sóz túrlewshı qosımta da qatarlasıp jalǵana beredi. **Sóz jasawshı qosımta burın, sóz túrlewshı qosımta onnan soń jalǵanadı.** Mısalı: *paxta-kesh-ler-diń, pille-kesh-ler, as-pan-ǵa, oyın-shıq-lar-dı, baǵ-man-lar, tú-yin-shik-ler-ge. kitap-xana-shı-lar-dı.*

102-shınıǵıw. Qawsırma ishindegi qosımtalardıń tiyislinin jalǵap kóshirip jazıń. Olardıń astın sızıń. Xızmetin túsindiriń.

Zuhra házir mektep (-ta, -te),
Tórtinshige ótpek (-ta, -te).
Muǵallım (-i, -ı) Sara da,
Qońsı biziń arada.

Tilewbergen Jumamuratov

Tómenдеgi sózlerge berilgen qosımtalardıń tiyislisin jalǵań. Sózlerdiń mánilerine itibar beriń.

Kitap, gúl, awıl, úy, dos, oqıw,

Qosımtalar: -lar-ı-mız-dıń, -ler-i-ne, -ım-dı, i-miz-de, -lar-ı-ńız-dan, -ı-na.

Til ósiriw

103-shınıǵw. Qosıqtı tásirli etip oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerge qanday qosımtalar jalǵanǵan?

Juldızlardıń eń jaqtısın,
Terip-terip alaǵoyǵan.
Adamlardıń eń jaqsısı,
Sol jaqtıǵa baraǵoyǵan.

Ibrayım Yusupov

104-shınıǵw. Kóp noqattıń ornına tiyisli qosımtalardı qoyıp, kóshirip jazıń. Qosımtalardıń xızmetin túsindirıń.

Shaxsánem men... eń jaqın dostım. Biz... bir klas... oqıymız. Úyler... de jaqın. Onıń ana... shıpa.... Awıl... emlew...da isleydi.

Tákirarlaw

105-shınıǵıw. Berilgen sózlerge qosımtalardı izbe-iz jalǵap kóshirip jazıń.

is < lik
ti
ker

bas < pa
qar
lar

Oqıń. Qara hárip penen jazılǵan qosımtalardıń xızmetin túsindirıń.

Men báhárde on shóje satıp aldım. Olardıń kózleri jilt-jilt etedi. Qarasań sup-sulıw.

Aradan bir háptedey waqıt ótti. Shójeler qoraǵa úyrenisti. Kúndiz úydiń dógereginde jayıladı. Keshte qorasına kirip, aǵashqa qonaqlaydı.

Xalmurat Saparov

106-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdiń qosımtaların tawıp, sóz jasawshı qosımtalardıń astın bir, sóz túrlewshi qosımtalardıń astın eki sızıń.

1. **Sportshılarımız** elimizdiń dúnyaǵa tanılıwına úles qospaqta. 2. Mektep **oqıwshıları** bos waqıtlarında túrli sport **sekciyalarına** qatnaydı. 3. **Paytaxtımızda** ótkerilgen sport jarısında **jeńimpazlar** sıylıqlanadı.

1. Túbir dep neni aytamız, qosımta dep neni aytamız? Olardıń ayırmashılıǵın mısallar menen dálilleń.
2. Sóz jasawshı qosımta dep neni aytamız, sóz túrlewshi qosımta dep neni aytamız?

107-shınıǵıw. Sózlerdi oqıń. Sózlerdiń mánilik jaqtan uqsas bóleklerin tabıń.

Qoy-qoyshı, bil-bilgish, kewil-kewilli, kór-kórgish, sóz-sózlik, bas-baslıq, ayt-aytqısh, xızmet-xızmetker.

108-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdiń tiykarǵı túbirin bir, al dórendi túbirin eki sızıń. Dórendi túbirdiń qalay jasalatúǵının aytıp beriń.

Házil, házilkesh, túyin, túyinshik, batır, batırlıq, egis, egislik, eskek, eskekshi, kóylek, kóylekshen.

109-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına sóz jasawshı qosımталardıń tiyislinin qoyıp, kóshirip jazıń.

1. Mektebimizde kitap... bar.
2. Quwırshaǵım, quwır...,
Apajanım demeyseń,
Dasturxannan bawır...,
Alıp bersem jemeyseń.

Ómirbay Xojanov

Túbir sózge sóz jasawshı qosımта jalǵanıw arqalı dóregen jańa mánili sózdi **dórendi túbir (dórendi sóz)** deymiz. Mısalı: xızmetker, balıqshı, aqıllı, basshı, suwshı, baslıq, hiyleker.

110-shınıǵıw. Gáplerdi oqıp shıǵıń. Dórendi sózlerdi ta-
bıń. Sóz jasawshı qosımtalardıń xızmetin túsindirıń.

1. Jaqsılıq jerde qalmaydı. 2. Áwel oyla, keyin sóyle. 3. Oyshı oylaǵansha, táwekelshi isin pitke-
redi. 4. Ónerli qol arımas, ónersiz qol jarımas.

111-shınıǵıw. Berilgen sózlerdiń ishinen tek dórendi sóz-
lerdi tawıp, kóshirip jazıń. Qálegen úsh sózge gáp qurań.

Jońıshqalıq, shopanlar, padashı, dáryaǵa, isker,
juwirǵısh, mektepten, balada, kóller, kemeshi.

Tiykargı túbir menen dórendi túbirdiń bir-
birinen ayırması bar.

Tiykargı túbirdi mánili bóleklerge bóliwge
bolmaydı. Mısalı: *is, as, bil, jaz, ayt, balıq.*

Al, dórendi túbirdi bóleklerge bóliwge bo-
ladı. Mısalı: *mazalı, isker, jazǵısh, aytqısh.*

112-shınıǵıw. Berilgen sózlerdi túbir hám qosımtaǵa ayı-
rıp, kóshirip jazıń. Olardıń bir-birinen ayırmashılıǵın aytıń.

Pisikshilik, shópshek, zawıqlı, úpelekli, tulparday,
quraqlı, jipekshilik, isker, ashıw, keńlik, qumlı.

113-shınıǵıw. Berilgen sózlerge úlgige qarap sóz jasawshı
qosımtalar jalǵap, dórendi túbir jasań.

Úlgi: Jaz, jazǵısh, jazlıq, jazba.

Sút, ..., ..., ...

Óner, ..., ..., ...

Bas, ..., ..., ...

Kúsh, ..., ..., ...

114-shınıǵıw. Tómendegi sózlerge tusındaǵı qosımtalardıń tiyislinin qoyıp, kóshirip jazıń. Olardıń mánilerin aytıp berıń.

1. Sız, ayt, isle, bas -ǵısh, -gish, -qısh
2. Pille, ayıp, as -paz, -kesh, -ker

Tómendegi dórendi sózlerdi qatnastırıp gáp qurap jazıń.

Juwırǵısh, dúkanshı, tabıslı, aqıllı, isker.

§ 20.

TÚBIRLES SÓZLER

Túbir dep nege aytamız?

115-shınıǵıw. Tómendegi sózlerdi túbir hám qosımtalarǵa ayırıp oqıń. Túbir sózlerdiń arasındaǵı jaqınlıqqa itibar berıń.

Bas, baslıq, basshılıq, basqar, basqarma, basla, baslama, bastır, bastırma, bastırıw.

Úlgi: basqar — bas-qar.

116-shınıǵıw. Sózlerdi kóshirip jazıń. Berilgen sózlerge tiyisli sorawların qoyıń. Túbirlerin salıstırıń.

Bil-biliw, bilim, bilimli, bilimpaz, bilimsiz, gúl-gülle, gúlzar, gúlzarlıq, gúlshi, gúlli.

Túbiri bir sózlerdi **túbirles sózler** deymiz.

Túbir sózge hár túrli qosımtalardıń jalǵanıwı arqalı túbirles sózler jasaladı. Mısalı: *sızǵısh, sı-zıw, sızdı, sızılma, sızıq, sızıqsha* degen sózler **sız**

sózi menen túbirles. Óğan hár túrli qosımtalar jalǵanǵan.

117-shınıǵıw. Túbir sózlerge qosımtalardıń tiyislisin qoyıp kóshirip jazıń. Jańa sózlerdiń mánilerin túsindiriń.

Jaz	←	ǵı ǵısh lıq,		Óner	←	li ment paz		San	←	a aq lıq sız
-----	---	--------------------	--	------	---	-------------------	--	-----	---	-----------------------

118-shınıǵıw. Tómenдеgi túbir sózlerge sóz jasawshı qosımtalardı jalǵap túbirles sózler jasań.

Oy, ... Sız, ... Kitap, ... Gúl, ...

Úlgi: Oy, oysız, oyılı, oyshılı, oyna h. t. b.

Qosıqtı kóshirip jazıń. Qara háríp penen jazılǵan sózlerdiń túbirles sózlerin yadıńızdan tabıń.

Óneri tamǵan qolında,
Sheberligi bilingen,
Miyнет etip jasınan,
Kóp alǵısqa bólengen.

Ziywatdin Zamatdinov

119-shınıǵıw. Tekstti oqıń. Qara háríp penen jazılǵan sózlerdiń túbirin aytıp beriń.

Bir **qaqpanshınıń** balası túlki uslamaqshı bolıptı. Ol **qaqpanın** arqalap qızılǵa shıǵıptı. Qızılда túlkininiń kóp bolatuǵın jerin tawıptı. Kishkene **qaq-**

panshı ústine jemtikti qoyıp **qaqpanın** qurıp ketipti. Erteńine barsa **qaqpanǵa** bir túlki túsken eken.

Qosıqtı yadlań. Shayır ózin qalay tanıstıradı.

Giya bolıp kógerip,
Giya bolıp tolaman,
Topıraǵı teberik,
Qaraqalpaqtan bolaman.

Xalila Dáwletnazarov

120-shınıǵw. Túbirles sózlerdi kóshirip jazıń. Olardıń qosımtalarınıń astın sızıń.

Abıroy, abıroylı, abıroysız, abıroydan, abıroylıǵa, abıroysızdan, baxıt, baxıtlı, baxıtlılıq, baxıttan.

121-shınıǵw. Oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerge itibar beriń. Tekstti dawam etiń.

Bıyıl Ámiwdáryada **suw** mol boldı. Kanallar **suwǵa** toldı. **Suwshılar** eginlerdi **suwǵardı**. **Suw** — jerdiń qanı. Sonlıqtan **suwsız** tirishilik bolmaydı.

122-shınıǵw. Tómenдеgi sózlerge qosımtalar qosıp jańa sózler jasań. Bul sózlerdiń mánilerin túsindirıń.

iz	le li siz shil	oy	la lı sız	taw	la lı lıq sız	bil	gish dir im
----	-------------------------	----	-----------------	-----	------------------------	-----	-------------------

123-shınıǵw. Túbirles sózlerdiń qálegen úshewin qatnas-tırıp gáp qurań.

1. Oqıw, oqıwshı, oqıwshılıq. 2. Oqıt, oqıtıwshı, oqıtıwshılıq. 3. Bilim, bilimli, bilimpaz.

124-shınıǵıw. Berilgen sózlerdi túbir hám qosımtalardı defis arqalı bólip jazıń.

1. Aqıl, aqıllı, aqılsızlıq, aqıllan, aqıllandırıw.
2. Balıq, balıqlı, balıqtay, balıqshı, balıqshılıq.

125-shınıǵıw. Berilgen sózlerge sóz jasawshı qosımtalardı qosıp kóshirip jazıń. Tiyisli sorawların qoyıń.

Keme < shi | oqıw < shı
shilik shılıq

126-shınıǵıw. Berilgen sózge sóz jasawshı qosımtalardı qosıp túbirles sóz jasap kóshirip jazıń.

(qarma) (tırma) <Bas> (qar) (lıq)

Til ósiriw

127-shınıǵıw. Tekstti kórkemlep oqıń. Qara háríp penen jazılǵan sózlerge qanday qosımtalar jalǵanǵan?

Meniń úyde otırǵım kelmedi. **Sırtqa** shıǵıp **qora-
nıń** awzına jaqın kelip, **kiyiklerge** qızıǵıp qaradım. **Kiyikler** oǵırı setemshil eken. **Qulaǵın** tutıp erbeń-
letip, tum-**tusqa** qarap eleńlep turadı. Shaması, qashıp **ketiwge** ıńǵaylasıp **turǵanın** sezip turman.

Xalmurat Saparov

«Suw — jerdiń qanı» degen temada tekst dúziń.

128-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli qosımtalardı qoyıp kóshirip jazıń.

1. Esen ertek kitaplar... jaqsı kóre.... 2. Hár bir ertek... dıqqat penen oqıy... 3. Onıń mazmunına ózinshe máni berip otıra... 4. Búgin... oqıǵan erte... oǵada qızıq eken.

Kerekli qosımtalar: -dı, -di, -ti, -gi.

129-shınıǵıw. Tártipsiz jaylasqan sózlerden gáp quraw arqalı bir tekstti payda etiń.

Men

oqıyman

klasta

úshinshi

bar

jigirma

Klasımızda

oqıwshı

1. Qosımtalar neshege bólinedi?
2. Sóz túrlewshı qosımtalar qanday xızmet atqaradı?

130-shınıǵıw. Túbir hám qosımtanıń arasına defis qoyıp kóshirip jazıń. Qosımtanıń xızmetin túsindirıń.

1. Birlik bar jerde, tirilik bar. 2. Mánisli sóz bahalı, ózi qısqa, ózi jup. 3. Jaylawı otlı bolsa, malı sútli boladı (Naqıl sózler).

131-shınıǵıw. Dórendi sózdi tabıń, sóz jasawshı qosımtalardı anıqlań. Tiyisli sorawların qoyıń.

Ata-analar saltanatlı keshege mirát etildi. Keshe-

de duwtarshı qızlar «Qara jorǵa» namasın shertti. Belgili qosıqshı Maqset Ótemuratov ta qosıq ayttı. Ata-analar úylerine kewilli qayttı.

132-shınıǵıw. Kóshirip jazıp, dórendi sózdiń astın sızıń.

Sabaq tamam boldı. Úylerimizge qayttıq. Oqıtıw-shımız joldan abaylap ótiwdi eskertti. Oqıwshılar «Jol háreketi qádelerin» jaqsı bileği. Bizler — baxıtlı balalarmız.

133-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli sóz jasawshı qosımtaların qoyıp sóz dizbeklerin kóshirip jazıń.

Awıl... mektep, mektep as... sı, oray... emlew..., shıpa... qız, qızıq... kitap, payda... oyın.

Kerekli qosımtalar: -lıq, -xana, -ker, -li.

1. Joqarıda berilgen sóz dizbeklerin gáp ishinde keltirip jazıń. Dórendi sózlerdiń astın sızıń.
2. Tórende berilgen sózlerdi úlgi boyınsha kestege túsi-riń.

Adamgershilikte, rawajlandırıwdı, ónermentke, ki-shipeyillikten, basqarıwǵa.

Túbir sóz	Sóz jasawshı qosımta	Sóz túrlewshı qosımta
júzim	-gershilik	-tiń

1. Dórendi túbir degenimiz ne?
2. Sózlerge qosımtalar qalay jalğanadı?
3. Túbir dep nege aytamız?
4. Túbirles sózler dep nege aytamız?

SÓZ SHAQAPLARÍ

§ 21.

ATLÍQ

134-shınıǵw. Oqıń. Zattıń atın bildiretuǵın sózlerdi aytıp beriń, tiyisli sorawların qoyıń.

Qıs keldi. Jer betin appaq qar qapladı. Balalar muzda shana aydap júr. Bes-altı bala qar baba soǵıp atır. Qalbay ata gúrek penen qar tazalap júr. Terekler aq lipas jamılǵan. Qıs júdá gózzal pasıl.

135-shınıǵw. Berilgen sózlerden dáslep kim? soń ne? sorawına juwap beretuǵın sózlerdi terip kóshirip jazıń.

Oqıwshı, stol, ustaz, úyrek, jılqı, súwretshi, ustaz, Lalaxan, tandır, gúl, sportshı, sheńber.

136-shınıǵw. Kóshirip jazıń. Atlıq sózlerdi tawıp oǵan tiyisli sorawların qoyıń.

Biziń klass ekinshi qabatta jaylasqan. Klasımızda taxta, shkaf, parta, stol hám otırǵıshlar bar. Ayna aldına gúller qoyılǵan. Shkafta qızıqlı ertek kitaplar bar. Sonlıqtan da oqıwshılar kóp erteklerdi biledi.

Zattıń atın bildirip, **kim? ne?** degen sorawlarǵa juwap beretuǵın sózlerdi **atlıq** deymiz.

Mısalı: Aqılbek, Gúlayım, oqıwshı, mektep, kepter, qálem, qaǵaz.

Adamǵa **kim?** adamnan basqa zatlarǵa **ne?** degen soraw beriledi. Mısalı: Berdimurat, Gúljamal, oqıwshı, sawınshı, shofyor sózleri **kim?** degen, qala, awıl, paxta, mal sózleri **ne?** degen sorawlarǵa juwap beredi.

137-shınıǵıw. Oqıń. Naqıl sózlerdiń mánisin túsiniń alıń. Kim? ne? sorawlarınıń qoyılıwın túsindirıń.

1. Jaqsı perzent (**kim?**) — súyinish, jaman perzent (**kim?**) — kúyinish. 2. Aqıl (**ne?**) jastan, hasıl (**ne?**) tastan shıǵadı. 3. Oqıw (**ne?**) — oy azıǵı. Bilim (**ne?**) — er azıǵı. 4. Bilim (**ne?**) — aqıldıń shıraǵı (naqıllardan).

Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Balalardı kim oqıtadı?
2. Neler aspanda ushadı?
4. Mashinanı kim aydaydı?
5. Neler móńireydi?
6. Ne menen súwret soǵamız?

Úlgi: Jılqını jılqıman baǵadı.

138-shınıǵıw. Oqıń. «Jańa jil» temasında tekst dúziń.

Jańa jil

Bizler Jańa jil bayramın asıǵa kútemiz. Sebebi, bul bayram balalardı úlken quwanışqa bóleydi. Shırsha aǵashları sulıw, ráńbárań oyınshıqlar menen bezetiledi. Balalar Qar qızı hám Ayaz ata menen birge qosıqlar aytıp, oyın-zawıq quradı. Soń bárshe balalardı «Prezident sawǵası» tapsırıladı.

139-shınıǵıw. Atlıq sózlerdi gáp ishinde keltirip jazıń, tiyisli sorawların qoyıń.

Áynek, gúze, Miyirxan, gilem, telefon, ájaǵa.

140-shınıǵıw. Sorawlarǵa awızsha juwap beriń.

1. Klasta qanday zatlar bar?
2. Úshinshi klasta qanday pánlerdi ótesiz?
3. Klasıńızda kimler jaqsı oqıydı?

141-shınıǵıw. Berilgen atlıq sózlerdi túbir hám qosımtaǵa ajıratıń. Bul kásip iyeleriniń xızmetin túsindirıń.

Paxtakesh, salıkesh, balıqshı, qurılısshı, temirshi, pillekesh, ańshı, padashı, etikshi, baǵman.

142-shınıǵıw. Berilgen sózlerge **-paz, -ment, -xana, -ker, -ger** sóz jasawshı qosımtalarınıń tiyislisin jalǵap, kóshirip jazıń.

Ilim, óner, mal, bilim, zer, juwap, súwret, as.

143-shınıǵıw. Oyıńızdan «Qaysı kásip zor?» temasında kishi tekst dúziń.

Atlıq sózlerge sóz jasawshı qosımtalar qosılıwı arqalı jańa mánili sózler jasaladı. Mısalı: **bas-shı, gilem-shi, as-paz, kitap-xana, xızmet-ker, paxta-kesh, óner-ment** h.t.b.

Oqıń. Jumbaqlardıń sheshimin tabıń.

1. Baltasız usta, aǵashsız kópir saladı. (S...q)
2. Pisirseń awqat, pisirmeseń qus. (M...k)
3. Sırtı tatlı et,
Ishi qattı tas,
Tastıń ishinde,
Taǵı dámlı as. (E...k)

144-shınıǵw. Sorawlarǵa awızsha juwap beriń.

1. Sizler qanday úy haywanlarınıń atın bilesiz?
2. Qanday quslardıń atın bilesiz?
3. Qanday jánliklerdi bilesiz?

Úlgi: 1. Úy haywanları: Sıyır, qoy, eshki t.b.

145-shınıǵw. Berilgen kásip iyeleriniń jumıs orınların durıs tawıp kóshirip jazıń.

Usta	televideniye de isleydi.
Súwretshi	emlew xanada nawqaslardı emleydi.
Shıpaker	adamlardı súwretke túsiredi.
Xabarshı	ustaxanada ustashılıq etedi.

146-shınıǵw. Dáslep haywanlardıń, soń quslardıń atların bildiretuǵın sózlerdi kóshirip jazıń.

Qarlıgash, kúshik, qoy, totı, ópepek, eshki, búlbil, shoshqa, bódene, qırǵawıl, iyt, pıshıq, at, sıyır, túye, qozı, úyrek, tawıs, tawıq.

§ 22.

ATLIQTÍN BIRLIK HÁM KÓPLIK TÚRI

147-shınıǵıw. Baǵananıń eki tárepindegi sózlerdiń mánilerin salıstırıp oqıń hám túsindirıń.

stol	stollar
tal	tallar
qız	qızlar
kepter	kepterler
gúl	gúller

148-shınıǵıw. Tómendegi ay atların tórt máwsimge bólip jazıń. Máwsimler haqqında ne bilesiz, aytıp beriń.

Yanvar, avgust, sentyabr, iyul, mart, fevral, dekabr, may, noyabr, aprel, oktyabr, iyun.

Úlgi: Mart, aprel, may — báhár ayları.

«Jıl máwsimleri» temasında tekst dúziń.

149-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına -lar, -ler qosımtalarınıń tiyislisin qoyıp jazıń. Birlik hám kóplik mánini salıstırıń.

shóje-shóje...

kitap-kitap...

dápter-dápter...

alma-alma...

qálem-qálem...

parta-parta...

júzim-júzim...

shımshıq-shımshıq...

Atlıq sózler birlik hám kópik túrinde ay-
tıladı. Zattıń kópigin bildiriw ushın onıń bir-
lik túrine **-lar, -ler** qosımtaları jalǵanadı. Bu-
lar **kópik jalǵaw** dep ataladı. Mısalı: bala-
lar, dápter-ler, ǵaz-lar, úyrek-ler, miywe-ler.

150-shınıǵw. Yadıńızdan palız ónimleriniń atların aytıp
berıń, olardıń kópik jalǵawların jalǵań.

Kapusta, pomidor, piyaz, geshir, qıyar sózlerin qat-
nastırıp, hárqaysısına tiyisli ayırım ǵap qurap jazıń.

151-shınıǵw. Eginlerdiń hám ósimliklerdiń atların kó-
shirip jazıń. Ayırım sózlerdiń dara turıp kópik máni ań-
latatuǵının bilip alıń.

1. Kapusta, pomidor, piyaz, geshir
2. Júweri, salı, ǵúnji, mákke, lobiya, másh.
3. Jantaq, sheńgel, qamıs, ádiraspan, qarabaraq.

152-shınıǵw. Tómendegi kópik mánidegi atlıq sózlerdi
birlik mánige aylandırıp aytıń.

Klaslar, kósheler, ǵarbızlar, úyrekler, ǵazlar, qa-
wınlar, asqabaqlar, kepterler, shójelер, avtobuslar.

153-shınıǵw. Kóp noqattıń ornına kópik jalǵawlarınıń
tiyislisin jalǵap, kóshirip jazıń.

1. Jaqında samolyot...dıń modelin jasawshı...

jarısı bolıp ótti. 2. Avtomodelshi... jarısı parkte ótkerildi. 3. Shóje... dán jep atır. 4. Gúzde qus... jıllı jaqlarǵa ushıp ketedi.

Kóplik mánini bildiretuǵın atlıq sózlerge **kim-ler? neler?** degen soraw beriledi. Mısalı: **jap-lar, salma-lar, ósimlik-ler, ana-lar, ini-ler.**

154-shınıǵıw. Qosıqtı oqıń. Tiykarǵı túbir túrinde kelgen atlıq sózlerdi aytıp beriń. Tiyisli sorawın qoyıń.

Paxta bar jerde shigit bar,
Kól bar jerde balıq bar,
Suw bar jerde xalıq bar,
Kún bar jerde tún bar.

Tilewbergen Jumamuratov

155-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli sózlerin qoyıp, kóshirip jazıń. Bul sózlerge tiyisli sorawlar qoyıń.

1. ... sabaqtı túsindirip atır. 2. ... tıńlap otır. ... júdá qızıqlı ótti. 4. ... taxtaǵa shıqtı. 5. Tax-tada ... isledi. Úyge ... berildi.

Kerekli sozler: balalar, sabaq, muǵallım, Salamat, tapsırma, shınıǵıw.

156-shınıǵıw. Jumbaqtı oqıp shıǵıp, juwabın tabıń. Kóp-lik mánide kelgen atlıq sózlerdi aytıp beriń.

Shákirt túwe ustazlar,
Dawısına baǵınar,

Demalísta balalar,
Dawısın onıń saǵınar. (Q...w)

Eger sóz túbiri, juwan buwınlı bolsa **-lar**,
jińishke buwınlı bolsa **-ler** jalǵawı jalǵánadı.

157-shınıǵıw. Kesteni toltırıń. Óz múshelerińizdiń atların
atap beriń hám olarǵa kópik jalǵawların jalǵań.

158-shınıǵıw. Tómente berilgen sózlerdiń járdeminde
«Úlkemizge qıs keldi» degen temada kishi gúrriń jazıń.

Awıl, qala, qıs, qar, sırganaq, teplica, muz,
shana, ańgalaq, qıyar, pomidor, dárya, kanal, jap.

Súwretke dıqqat penen qarań. Sorawlarǵa juwap be-
riń. Juwaplarıńız boyınsha tekst dúziń.

1. Diyqanlar teplicaǵa neler ekken?
2. Oqıwshılar ne qılıp atır?
3. Oqıwshılarǵa kim basshılıq etip atır?

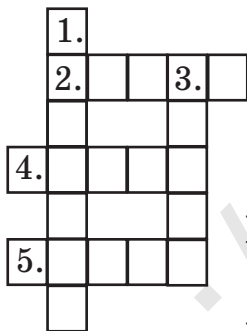
Kerekli sózler: teplica, pomidor, qıyar, topıraqtı jumsartıp atır, pomidor terip atır, suw quyıp atır, mol zúraát.

159-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerge soraw qoyıń.

1. **Oqıwshı** tapsırmanı orınladı. 2. **Oqıwshılar** klass ishın tazaladı. 3. **Búlbiller** baǵda sayrap atır. 4. **Búlbil** qápeste jasay almaydı. 5. Báhárdе **qarlıǵashlar** ushıp keledi. 6. **Qarlıǵash** — biziń dostımız.

Basqatırmanı sheshiń.

Tigine: 1. Nawrızlıq milliy taǵam. 3. Kemege bekitilgen jup tayaq.

Kesesine: 2. Suwda jasawshı qus. 4. Miywelemeytuǵın aǵash. 5. Oǵan bópel-erdi bóleydi.

160-shınıǵıw. Qosıqtı túsiniп oqıń. Atlıq sózlerge jalǵanıп turǵan qosımtalardı aytıp beriń.

Tuwısqan xalqıma,
Tınıshlıq kerek,

Tınıshlıq ushın,
Soǵadı júrek.

Xalmurat Saparov

161-shınıǵıw. Qosıqtı oqıń. Atlıq sózlerge qanday jalǵawlar jalǵanǵanın aytıp beriń.

— Kiyimi qayda shabaqtıń,
Tońbay ma suwda ayt, aǵa?!
Dep, kishkene Abatım,
Soradı neshshe qaytara.
Bunı tıńlap Azatım,
— Bilmesen bilip qoy, — dedi,—
Tońbaydı, qara, shabaqtıń,
Bar qabırshaq «kóylegi»...

Saǵın Ziyaov

162-shınıǵıw. Tórende berilgen sózlerdi gáp ishinde keltirip jazıń. Atlıq sózlerge jalǵanıp kelgen jalǵawlardıń astın sızıń.

Dápterim, dápteriń, dápteri, oqıwshıman, oqıwshısań, oqıwshı.

Atlıq sózlerge tartım, betlik, seplik jalǵawları jalǵanadı. Mısalı: 1. **Úydiń** ishi tap-taza. 2. **Aǵam atızdı** suwǵarıp atır. 3. Men **oqıyman**.

163-shınıǵıw. Sorawlardıń ornına tiyisli atlıq sózlerdi qoyıp, gáplerdi kóshirip jazıń.

1. Meniń... (kim?) — cexta sheber tigiwshi. 2. ... (kimniń?) tikken kiyimleri sulıw, jaqsı boladı. 3. Úyde ... (kimge?) hámmemiz kómeleşemiz. 4. ... (kimdi?) hámmе húrmet penen tilge aladı. 5. ... (kimnen) órnek alamız. 6. Sebebi, ... (kimde?) eń jaqsı pazıyletler jámlengen.

Kerekli sózler: Apamniń, apam, apamdı, apama, apamnan, apamda.

Atlıq sózlerdiń joqarıdağı sorawlar boyınsha ózgeriwi seplik dep ataladı. Qaraqalpaq tilinde altı seplik bar.

Sepliklerdiń atları	Sorawları	Atlıq sózlerdiń sepleniwi		
Ataw	kim? ne?	ana	úy	qala
Iyelik	kimniń? neniń?	ananiń	úydiń	qalanıń
Barıs	kimge? nege? qayaqqa?	anağa	úyge	qalağa
Tabıs	kimdi? neni?	anani	úydi	qalanı
Shıǵıs	kimnen? neden? qaydan?	anadan	úyden	qaladan
Orın	kimde? nede? qay jerde?	anada	úyde	qalada

164-shınıǵıw. Qosıqtı oqıń. Atlıq sózlerge qoyılǵan sorawlardıń ózgeriw sebebine itibar beriń.

Aytqanı taǵı atamniń (kimniń?):
Miyнет súygish bol deydi.

Miynet etken adamnıń (kimniń?),
Nesiybesi (nesi?) mol deydi.

Xalmurat Saparov

165-shınıǵıw. Atlıq sózlerge qosımtalardıń tiyislin qoyıp kóshirip jazıń. Olardıń xızmetin túsindiriniń.

Búgin báhár paslı (-nıń, -niń) dáslepki kúni. Endi átirap jasıl tús (-qa, -ke) enedi. Diyqan babalar (-ımız, -imiz) egis (-qa, -ke) tayarlanadı. Oqıwshılar da hár kúni shembilik (-qa, -ke) baradı. Mektep átirap (-ına, -ine) náller otırǵızdıq.

166-shınıǵıw. Tómenдеgi sózlerdi baylanıstırıp gáp qurań hám qanday qosımtalardı jalǵaǵanıńızdı túsindiriniń.

1. Mektep, Nawrız bayram, ótkerildi.
2. Xayrulla, úke, úshinshi, klass, oqıydı.
3. Maxmud, gúres, birinshi, orın, aldı.

167-shınıǵıw. Tómenдеgi sózlerge qawsırmanıń ishinde tiyisli sorawların qoyıp, kóshirip jazıń.

Kanallarda, paxtada, eginnen, shopanlarǵa, jońıshqadan, súwretlerdi, klasqa, buzawları, súwret shilerge.

- Úlgi:**
1. Súwretten (neden?) ...
  2. Temirshiniń (kimniń?) ...

168-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli sózlerdi qoyıp gáplerdi kóshirip jazıń.

1. ... keldi. 2. Quyashtıń ... tońlardı eritip jiberdi. 3. ... uyalarınan ushıp shıǵıp, ... qasına keldi. Ol bir tutas gúllegen eken. 4. Pal hárreler ushıp-qonıp ... jıynawǵa kiristi.

Kerekli sózler: Báhár, nurları, pal hárreleri, pal, erik aǵashınıń.

169-shınıǵıw. Oqıń. Qara háríp penen jazılǵan qosımtalardıń qanday xızmet atqarıp turǵanlıǵın túsindirip beriń.

Tashkent

Tashkent — eń eski hám kórkem qala. Bul qaladan hár qıylı sawda kárwanları ótken. Jergilikli xalıq sawdagerlerdi jaqsı kútip alǵan. Óz ara sawda-satıq rawajlangán. Qala úlken sawda orayına aylangán.

170-shınıǵıw. Naqıllardı oqıp shıǵıp, mánilerin túsindiriń. Atlıq sózlerge jalǵanıp turǵan jalǵawlardı aytıń.

1. Jolǵa shıqsań, joldasıńdı tawıp shıq. 2. As — adamnıń arqawı. 3. Ananıń kewli balada, balanıń kewli dalada. 4. Jamannan qash, jaqsıǵa jantas.

171-shınıǵıw. Berilgen sózler járdeminde gápler qurap jazıń.

1. qosıqların, shayırdıń, xalqımız, súyip oqıydı, Berdaq.

2. — «Qırq qız», bar, dóretpeleriniń biri, dástanı, ólmes, qaraqalpaq, xalqınıń.

3. kórdik, Topıraqqalanı, barıp, bizler.

4. gazetasına, jazıldı, «Jetkinshek» Aysánem.

§ 23.

MENSHIKLI HÁM ĞALABALÍQ ATLÍQ

172-shınıǵıw. Baǵananıń eki tárepindegi atlıq sózlerdi sa-
listiriń. Sózlerdiń jazılıwına itibar beriń.

Parta, stol,

kól, kóshe, dala,

kitap, taw,

Ámiwdárya, Dawıtkól

Qarataw, Tashkent, Nókis,

Samarqand, «Doslıq» kanalı.

173-shınıǵıw. Ulıwmalıq máni bildirip turǵan atlıqlardıń
mánisin túsindiriń. Olardı qatnastırıp gáp dúziń.

Jaylaw, qozı, ılaq, jerler, qoy, eshki, shópler.

174-shınıǵıw. Sózlerdi kóshirip jazıń. Qara hárip penen
jazılǵan sózlerdiń astın sızıń.

Pishen, sheńgel, **Sahibjamal**, kitap, **Sultanbek**,
shulıq, kompyuter, «**Balam**» qosıǵı, dárya, **Qazaq-
dárya**, teńiz, **Aral teńizi**, **Asanbiy kóshesi**.

175-shınıǵıw. Dáslep ulıwmalıq mánide, soń jeke arnawlı
qoyılǵan sózlerdi kóshirip jazıń.

Muǵallim, «Ǵumsha» jurnalı, keli-kelsap, Kún-xoja, Aybúyir tawı, muzlatqısh, Xojeli, tandır, Samanbay elatı, Q.Ayımбетov kóshesi, seksewil.

Adamǵa, zatlarǵa arnalıp qoyılǵan attı **men-shikli atlıq** deymiz. Menshikli atlıqlar bas há-rip penen jazıladı. Mısalı: Qońırat, Qanlıkól, Xojeli, Ájiniyaz, «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetası, «Aqdárya» romanı, «Jetkinshek» gazetası, «Qarlıǵash» jurnalı.

176-shınıǵw. Dáslep adam atların, soń awıl, qala, rayon atların bildiretuǵın sózlerdi kóshirip jazıń.

Sábik awıl, Nókis, Sadıq, Taqıyatas, Qumbız awıl, Jolmırza, Xojeli, Abbas, Moynaq, Shımbay.

«Biziń awıl» temasında kishi tekst dúziń.

177-shınıǵw. Kóshirip jazıń. Gazeta, jurnal, shıǵarma atlarınıń jazılıwına itibar beriń.

1. Men «Jetkinshek» gazetasına jazıldım. 2. «Ámiwdárya» jurnalı ayına bir ret shıǵadı. 3. Bizler Xalmurat Saparovtıń «Ǵárezsizlik ǵumshaları» qosıǵın yadlap aldıq.

178-shınıǵw. Oqıń. Menshikli hám ǵalabalıq atlıqlardı tawıp, olardıń ózgesheligin túsindirip beriń.

1. Ámiwdárya rayonınıń arqa tárepinde Qarataw kósilip jatır. 2. Altıńkól xojalıǵı Qanlıkól rayonına kiredi. 3. Jaman arba jol buzar, jaman adam el buzar. 4. Dúkannan Azatqa dápter, qálem, sızǵısh aldım. 5. Men «Qarlıǵash» jurnalına jazıldım.

179-shınıǵw. Kóshirip jazıń. Menshikli atlıqlardıń astın bir, ǵalabalıq atlıqlardıń astın eki sızıń. Olardıń jazılıwına itibar beriń.

1. Nókisten Samarqand, Tashkent qalalarına avtobuslar úzliksiz qatnap turadı. 2. Oqıwshılar «Qarlıǵash» jurnalın súyip oqıydı. 3. Miynet adamdı dańqqa bóleydi. 4. Sárdarbek ele kishkene.

180-shınıǵw. Kóshirip jazıń. Menshikli atlıq sózlerdiń astın bir, ǵalabalıq atlıq sózlerdiń astın eki sızıń.

Baqısı, shayır, kól, «Berdaq» kinoteatrı, Qaraqum, Dawıtkól, toǵay, dala, Aqshakól, terek, egin, Polat, Qattıaǵar kanalı, «Bozuǵlan» dástanı.

181-shınıǵw. Qosıqtı oqıp shıǵıń, menshikli atlıqlardı aytıp beriń. Úrge, Jayır, Aral sózlerin gáp ishinde keltirip jazıń.

Dástan bolǵan talay shayırga,
Dáwlet qonıp Úrge, Zayırga,
Dáwran qayta dúrlesin deseń,
Táǵdir, Aralımnan ayırma.

Saǵın Ziyaov

Zatlarǵa ulıwma qoyılǵan attı **ǵalabalıq atlıq** deymiz. Ǵalabalıq atlıqlar kishi hárip penen jazıladı. Mısalı: *adam, oqıwshı, kanal, t.b.*

182-shınıǵıw. Tómenдеgi ǵáplerdi oqıp, ishinen gazeta, jurnal, kitap atların awızsha aytıp berıń.

1. Respublikamız orayınan «Erkin Qaraqalpaqstan», «Qaraqalpaqstan jasları», «Jetkinshek» t.b. gazetalar shıǵadı. 2. «Ámiwdárya» jurnalı — Qaraqalpaqstan xalqınıń súyikli jurnalı. 3. Mektep kitapxanasında X. Saparovtıń «Altın dáwrán» kitabı bar. 4. Húrlıxan S. Tájimuratovtıń «Gúbelek» kitapshasın oqıp shıqtı.

183-shınıǵıw. Menshikli atlıqlardı álipbe tártibi menen jazıń. Menshikli atlıqlardıń jazılıwına dıqqat awdarıń.

Berdaq Ǵarǵabay ulı, Ájiniyaz Qosıbay ulı, Ǵafur Ǵulam, Shıńǵıs Aytmatov, Karamatdin Sultanov, Ibrayım Yusupov, Tólepbergen Qayıpbergenov.

«Mektep kitapxanasında» degen temada tekst dúziń.

184-shınıǵıw. Tómenдеgi menshikli atlıqlardan jer-suw atların bir bólek, mámleket atların bir bólek kóshirip jazıń.

Qaraqalpaqstan, Ózbekstan, Túrkménstan, Qırǵızstan, Tájikstan, Topıraqqala, Jambasqala, Sırdárya, Bórshıtaw, Bestóbe, Xojakól, Ámiwdárya.

185-shınıǵıw. Oqıń hám mazmunın sóylep beriń.

Ústirtte kiyikler kóp. Olar pada-pada bolıp júrer edi. Bir kiyik eki ılaǵı menen adastı. Padasın izledi. Shóbi hám suwı kóp jerge keldi. Sol jerde kóp kún júrdi. Bir kúni olarǵa qasqır topıldı. Kiyik ılaqların qorǵadı. Kiyik qasqırdı tepti. Qasqırdıń bir kózi shıqtı. Biraq, kiyik te jaralı boldı.

Tilewbergen Jumamuratov

186-shınıǵıw. Tómenдеgi talaplar boyınsha ózińizge tanıs menshikli atlıqlardan mısал keltiriń.

1. Doslarıńızdıń atları, familiyaları;
2. Qala, rayon atları;
3. Jer-suw atları;
4. Kitap atları;

Úlgi: Jer-suw atları: Bozataw, Qarateren t.b.

Ózlerińizge tanıs shıǵarmalardan menshikli atlıqqa 4 sóz, ǵalabalıq atlıqqa 5 sóz tawıp jazıń.

1. Atlıq degenimiz ne?
2. Atlıqtıń neshe túri bar?
3. Atlıqtıń kóplik túri qalay jasaladı?
4. Menshikli atlıqlar degenimiz ne?
5. Ǵalabalıq atlıqlar degenimiz ne?

187-shınıǵıw. Oqıń. **Qanday?** qaysı? sorawlarına juwap beretuǵın sózlerdiń qaysıları zattıń túr-túsin, sapasın, kólemin, dámin bildirip turǵanın aytıp beriń.

Quwraq (qanday?) aǵash, qalıń (qanday?) qar, uzın (qanday?) terek, ala (qanday?) ǵarbiz, tórgi (qaysı?) bólme, jasıl (qanday?) japıraq, mazalı (qanday?) qawın.

188-shınıǵıw. Kelbetlik sózlerdi zatlıq mánidegi atlıq sózler menen qosa terip jazıń. Kelbetlik sózlerge sorawların qoyıń.

Rayon orayına **biyik** jaylar salındı. Rayonda **jańa** mektep, **sulıw** balalar baqshası, **kóp qabatlı** turaq jaylar bar. Klasımızdıń aynaları **úlken**, ishi **jaqtılı**. Klasımızda **tártipli**, **ádepli** oqıwshılar kóp.

189-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına atlıq sózlerdiń tiyislinin qoyıp kóshirip jazıń.

1. Aq, juqa ....
2. Mazalı, shireli, suwlı...
3. Qızıl, sarı, jasıl, aq ...
4. Juwan, uzın ...

Kerekli sózler: qaǵaz, aǵash, gúller, qawın.

Zattıń túr-túsin, sapasın, kólemin bildiretuǵın sózlerdi **kelbetlik** deymiz. Kelbetlik sózler **qanday? qaysı?** degen sorawlarǵa juwap beredi. Mısalı: **juwan** aǵash, **uqıplı** bala, **móldir** suw.

190-shınıǵıw. Qosıqtı oqıń. Ishinen kelbetlik sózlerdi tabıń. Tiyisli sorawlar qoyıń.

Baxıtlı, shadlı Watanda,
Qanday qızıq, jaslıq shaq,
Qaraǵanda kóz tartqan,
Qulpı dóngen sulıw baǵ.

Xalmurat Saparov

191-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına atlıq sózlerdi qoyıp kóshirip jazıń. Kelbetliklerge sorawlar qoyıń.

Isker..., semiz..., sarı..., tereń..., jıllı..., kishi....

Kerekli sózler: kól, qoy, adam, gúl, bólme, qora.

192-shınıǵıw. Qosıqtı oqıń. Kelbetlik sózlerdi tabıń.

Aynanayın jaqsı bala,
Maqsetiń ne aytshı, bala,
Apań kútip júrgen shıǵar,
Tez úyińe qaytshı, bala.

Ábdirazaq Seyitjanov

Súwretke dıqqat penen názer salıń. Tómendegi sózlerden paydalanıp súwretke sıpatlama beriń.

Mehriban, keń peyil, bilimli, tártipli, ádepli, húrmetli, aqıllı, tájiriybeli, azada, zıyalı, kishipeyil, uqıplı, sıylasıqlı.

Úlgi: Ana — mehriban, keń peyil, dana, ádiwli.

193-shınıǵw. Kóshirip jazıń. Kelbetlik sózlerdiń astın sızıń. Tiyisli sorawların qoyıń. Jańıltpashtı yadlap alıń.

Qara tawıq, ala tawıq,
Shaytan tawıq, shubar tawıq,
Pári mamıq shóje tawıq,
Shópshegeni sarı qawıq.

194-shınıǵw. Tómendegi sózlerge kelbetliklerdiń tiyislinin qoyıp gáp ishinde keltirip jazıń.

... qatıq, ... qawın, ... nan, ... alma.

Kerekli sozler: mazalı, dushshı, turıshlı, jumsaq.

195-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli sózlerdi qoyıp, kóshirip jazıń. Kelbetlik sózlerdiń astın sızıń.

1. Juwan, uzın ... 2. Keń, jaqtılı, ... 3. Qızıl, domalaq ... 4. Aq, jumsaq ... 5. Aqıllı, tártipli, úlgili ...

Kerekli sózler: jay, ağash, terek, pomidor, paxta, qız.

196-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli etip oqıń. Kelbetliklerdi tabıń hám sorawlar qoyıń. Shayır Nókisti qalay táriyiplegen?

Kóshe boyı záwlim jay,
Boy tiklegen ayma-ay,
Tań qalasań yapırmay,
Sulıw qala Nókisim.

Árepbay Xalmuratov

Kelbetlik sózlerdiń mánislerine qaray, sorawlardıń ornına tiyisli sózlerin qoyıp kóshirip jazıń.

1. Juwan, uzın, japıraqlı, qattı (ne?)
2. Biyik, keń, jaqtılı, jıllı, jańa (ne?)
3. Domalaq, úlken, ala, mazalı (ne?)
4. Aqıllı, tártipli, shaqqan, bilgish (kim?)

Kerekli sózler: bala, ağash, jay, ğarbız.

197-shınıǵıw. Sorawlardıń ornına zattıń sapasın bildiretuǵın sózlerdi qoyıp, kóshirip jazıń.

(Qanday?) kóylek. (Qanday?) jay. (Qanday?) usta.
(Qanday?) qala. (Qaysı?) bóleme. (Qanday?) kitap.
(Qanday?) el. (Qanday?) aspan. (Qanday?) jigit.

Kerekli sózler: záwlim, sheber, keń, shıraylı, kórkem, qızıqlı, birlikli, ashıq, qarıwlı.

198-shınıǵıw. Mánilerine qaray kelbetlik sózlerdi tusındaǵı atlıq sózler menen qatar baylanıstırıp aytıp beriń. Kelbetlik sózlerge sorawlar qoyıń.

1. Targıl, mazalı, keń — qawın, pıshıq, dala.
2. Uzun, kelte, biyik, — jip, ağash, jay.
3. Qalıń, tınıq, buyra — suw, toǵay, shash.

Tekstti oqıp, mazmunın sóylep beriń. «Meniń anam» temasında kishi gúrriń jazıń.

8-MART — HAYAL-QÍZLAR BAYRAMÍ

Ana diyarımızǵa báhár keldi. Báhár keliwden analarımızdıń bayramı keledi. Men anamdı júdá jaqsı kóremen. Anama sawǵa tayarladım. Ámiyna bayramǵa arnap jazǵan qosıǵın anasına oqıp berdi.

Mektebimizde muğallimlerimizdiń kópshiligin hayal-qızlar quraydı. Olardı bayram menen qutlıqlaymız!

199-shınıǵıw. Gápkerdi oqıp shıǵıń. **Qanday?** degen sorawǵa juwap beretuǵın sózlerdi tawıp aytıp berıń.

1. Qalıń qar jawdı. 2. Hámme jıllı kiyimlerin kiydi. 3. Jas balalar kewilli oynap júr. 4. Bizler baxıtlı, shadlı turmısta jasaymız.

200-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli kelbetlik sózlerdi qoyıp, kóshirip jazıń. Tiyisli sorawların qoyıń.

1. Dáwletnazar qaǵazdan ... oyınshıqlar isledi.
2. Murattıń ... qozısı bar. Onıń júnleri ... 3.
Muğallım ... gúrriń aytıp berdi.

Kerekli sózler: túrli, jıp-jıltır, qızıqlı, sulıw.

Jumbaqtı oqıń. Kelbetlik sózlerdiń qanday sózler menen birge kelgenligin túsindirıń.

Japıraǵı súyir bolsa da,
Sayası **qoyıw** túsedi.
Shaqası kóp bolsın dep,
Gelleklep onı kesedi.

(101 v.10b)

Xalmurat Saparov

201-shınıǵıw. Tómenдеgi kelbetlik sózlerge mánisi jaǵınan baylanısıp keletuǵın atlıq sózlerdi qosıp, gáp qurap jazıń.

Mazalı, sayız, qızıl, ashshı, qoyıw, juqa.

Úlgi: Bizler sayız suwǵa shomıldıq.

202-shınıǵıw. Mánili, uzaq, shireli, qara, dámsiz, qısqa, ótkir, isker degen kelbetlik sózlerdiń keynine tiyisli atlıq sózlerdi qosıp kóshirip jazıń.

qanday? ne? qanday? ne?

Úlgi: dámsiz qawın, dúziw aǵash t.b.

203-shınıǵıw. Jumbaqlardı oqıń. Kelbetlik sózlerdi ózine baylanıslı sózleri menen qosa aytıp berıń.

1. Eki gilem, **keń** gilem,
Ekewi de **teń** gilem.

(*uǵıw uǵıw uǵıw*)

2. **Jalpaq** tabanlı,
Shólge shıdamlı,
Ózi de **úlken**,
Alshańlap júrgen.

(*shıǵıw*)

204-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Kelbetlik sózlerdiń astın sı-zıń. Olar zattıń qanday belgilerin bildirip tur?

1. Mektebimizdiń úlken baǵı bar. 2. Baǵda aq, qızıl almalar sıríǵıp tur. 3. Almaları mazalı, turıshlı. 4. Júzimniń iri, domalaq, mayda, sopaq sortları bar.

205-shınıǵıw. Tómenдеgi sózlerdi gáp ishinde keltirip jazıń. Olardıń zattıń qanday belgilerin bildirip kelgenligin aytıp berıń.

Taza, bálent, qısqa, tártipsiz, kólemlı, sayalı.

206-shınıǵıw. Atlıq sózlerdiń aldına mánisine qarap kelbetlik sózlerdi qosıp, kóshirip jazıń. Tiyisli sorawların qoyıń.

Shayır, shıǵarma, kól, qálem, shóp, topıraq, piyaz, sıyr, kiyim, oqıwshı, bala, qurılısshı.

qanday? kim? qanday? ne?

Úlgi: Ataqlı shayır, kórkem shıǵarma,...

Tómenдеgi ertek qaharmanlarına kelbetlik sózlerden paydalanıp sıpatlama berıń.

júyrik

aq

maqtanshaq qorqaq

207-shınıǵıw. Oqıń. Kelbetliklerdiń sorawların qoyıń.

1. Kóldiń eteginde kók maysa pishenler ósip tur.
2. Ayzada kishkene dosları menen oynadı.
3. Muǵallım taza temanı túsindirdi.
4. Batırbek — tár-tipli oqıwshı.
5. Ayzada azada qız.

208-shınıǵıw. Berilgen sózlerdiń ishinen zattıń túr-túsin bildiretuǵın kelbetliklerdi terip jazıń.

Aq, bos, jaqsı, úlken, jıllı, sarı, dóńgelek, sulıw, tolıq, semiz, tar, qalıń, jasıl, mazalı, gózzal, gúlli, qońır, biyik, dámlı, ashshı, aqıllı, bálent, oylı, sayalı, bos, jumsaq, qalıń, keń.

209-shınıǵıw. Qosıqtı oqıp shıǵıń, kelbetlik sózlerdi aytıp beriń.

Ala ǵarbız, aq ǵarbız,
Qara ǵarbız, kók ǵarbız,
Hár shanaqta tórt-besten,
Teńkeyip jatqan kóp ǵarbız.

Qosıqtı yadlap alıń.

Til ósiriw

210-shınıǵıw. Jańıltpashtı kóshirip jazıń hám yadlap alıń. Kelbetlik sózlerdi tabıń. Astın sızıń.

Biziń kóshe,
Qısqa kóshe,
Taza kóshe,
Hámmege,
Onda oynar,
Kóp balalar,
Túrli-túrli,
Oyınlar.

Genjebay Júginisov

211-shınıǵıw. Naqıldı kóshirip jazıń. Mazmunın óz sózi-
ńiz benen túsindiriń. Kelbetliklerdiń astın sızıń.

1. Durıs sóz qılıshtan ótkir. 2. Ata dańqı me-
nen ul ósedi, ana dańqı menen qız ósedi. 3. Bilek
súrindirmegendi, bilim sürindiredi. 4. Óziń bilseń
basqaǵa úyret.

1. Kelbetlik qanday máni bildiredi? Mısallar keltiriń.
2. Kelbetlik sózler qanday mánidegi sózler menen baylanısıp keledi? Mısal keltirip, aytıp beriń.
3. Zattıń túr-túsin, dámin, kólemin, sapasın bildi-
retuǵın sózlerdi aytıp beriń.
4. Atlıqtıń birlik túriniń hám kóplik túriniń aldına
kelbetlik sózlerdi baylanıstırıp aytıń.

212-shinigiw. Oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerge sorawlar qoyıń.

1. Azanda saat **jetide** turaman. 2. Bizler **birinshi** smenada oqıymız. 3. Sabaq azanǵı saat **segiz yarım**da baslanadı. 4. Biziń klasta **jigirma segiz** oqıwshı oqıydı.

213-shinigiw. Sorawlarǵa tolıq juwap beriń. **Qansha? neshi? neshinshi?** degen sorawǵa juwap beretuǵın sózlerdi aytıp beriń.

1. Klasıńızda qansha oqıwshı bar?
2. Klasıńızdaǵı parta neshi qatarǵa qoyılǵan?
3. Óziń neshinshi partada otırasañ?
4. Búgin hápteniń neshinshi kúni?

Úlgi: Klasımızda jigirma bes oqıwshı bar.

214-shinigiw. Kóp noqattıń ornına sandı bildiretuǵın sózlerdi qoyıp, kóshirip jazıń. Sandı bildiretuǵın sózlerdi jazıw menen jazıń.

1. Meniń sumkamda ... kitap, dápter, ... qálem bar. 2. Búgin sabaqqa ... oqıwshı qatnastı. 3. Men azanda saat ... turaman.

Zattıń sanın, qatar tártibin, muǵdarın bil-
diretuǵın sózlerdi **sanlıq** deymiz. Sanlıq sóz-
lerge **neshe? qansha? neshinshi?** degen sorawlar
qoyıladı. Mısalı: **úsh** dápter, **besinshi** kún.

215-shınıǵıw. Jumbaqlardı túsiniپ oqıń. Sanlıq sózlerdi
tabıń. Tiyisli sorawların qoyıń.

Biz, biz, biz edik.
Otız eki qız edik.
Bir taxtaǵa dizildik,
Birim-birim úzildik.

(sıǵ)

216-shınıǵıw. Qawsırmanıń ishine tiyisli sorawların qoyıp,
kóshirip jazıń.

1. Ziyadaniń ájaǵası besinshi ( ) klasta oqıydı.
2. Klasımızdan on altı ( ) oqıwshı hár túrli dó-
gereklerge qatnasadı.
3. Temirbek mekteptegi ja-
rıda birinshi ( ) orındı iyeledi.

217-shınıǵıw. Berilgen sózlerdi kóshirip jazıń. Sanlıq sóz-
lerdiń astın sızıp, ústine tiyisli sorawların qoyıń.

Úshinshi qabat, on altı parta, otızlaǵan túp
miywe aǵashı, besinshi klass, jigirma dápter.

neshinshi? qansha?

Úlgi: Segizinshi klass, on bes oqıwshı t.b.

Qosıqtı oqıń. Sanlıqlarǵa qanday qosımtalar jalǵanǵanlıǵın aytıp beriń.

Alma sózi qanday mánilerde qollanılıp tur?

Altınshı alma alma,
Jetinshi alma alma,
Óz aldına alma,
Almanı pispese alma.
Segizinshi alma alma,
Qaltańa salma, alma,
Shańı bar alma, alma,
Juwmay awzıńa salma.

Ziywatdin Zamatdinov

218-shınıǵw. Qatarlıq sanlıqlardı terip kóshirip jazıń. Qosımtalardıń astın sızıń.

Altınshı, bes, jigirma, birinshi, júz, ekinshi, jeti, tórt, úshinshi, tórtinshi, jetinshi, otız bes, qırq, besinshi, besew, ekew, onlaǵan.

219-shınıǵw. Sanaq sanlıqlarǵa -ınshı, -inshi, -nshı, -nshi qosımtalarınıń tiyislinin qosıp, kóshirip jazıń.

Bir, eki, úsh, jeti, toǵız, on, on eki, on altı, jigirma bir, otız altı.

Sanaq sanlıqlardıń keynine **-inshı, -inshi, -nshı, -nshi** qosımtaları qosılıw arqalı qatarlıq sanlıq jasaladı. **Mısalı:** toǵız — toǵız**inshı,** segiz — segiz**inshi,** altı — altı**inshı**

220-shınıǵıw. Oqıń. Qatarlıq sanlıqlardıń jazılıwına itibar beriń. Tiyisli sorawların qoyıń.

Elimizde sportqa ayrıqsha itibar berilmekte. **2001-jılı** Tashkent wálayatında, **2003-jılı** Jizzaqta ótkerilgen «Náwqıran áwlad» sport oyınları **2008-jılı 17—20-may** kúnleri Nókiste bolıp ótti. Onda ká-sip-óner kolledji hám akademiyalıq licey oqıwshıları sporttıń 12 túri boyınsha jarıstı. Bul jarısta **1-orındı** Qaraqalpaqstan Respublikası jeńip aldı.

221-shınıǵıw. Atlıq sózler menen qatar kelgen sanlardı jazıw menen kóshirip jazıń. Tiyisli sorawların qoyıń.

5-sabaq, 18-bet, 3-klass, 2012-jıl, 20-aprel, 12 ay, 4-qabat, 2-bala, 12 adam, saat 11.

222-shınıǵıw. Berilgen sanlardıń keynine **-inshı, -inshi, -nshı, -nshi** qosımtaların qosıp sóz benen jazıń.

1, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 22, 24, 30, 50.

Qatarlıq sanlıqlar san menen jazılǵanda **-ınshı, -inshi, -nshı, -nshi** qosımtalarınǵın ornına defis (-) qollanıladı: segizinshi dekabr — 8-dekabr, birinshi jay — 1-jay.

223-shınıǵıw. Oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sanlıq sózlerge itibar beriń. Tiyisli sorawların qoyıń.

1. Meniń ájaǵam **ekew**. **Ekewi** de student. **Bi-rewi** muǵallım bolıwdı qáleydi.

2. **Tórtew** túwel bolsa,
Tóbedegini túsirer,
Altaw ala bolsa,
Awzındaǵısın aldırar.

224-shınıǵıw. Sanlıq sózlerge sorawların qoyıp, kóshirip jazıń.

Haywanat baǵında hár qıylı quslardı kóriwge boladı. Olardıń ishindegi eń úlkeni túyequs. Onıń boyı úsh metr. Awırlıǵı seksen kilogramǵa jetedi Túyequs usha almaydı. Biraq, ol saatına qırq kilometr tezlik penen júredi.

Oyıńızdan 5-6 sanaq sanlıqtı tawıp jazıń. Sanaq sanlıqtıń keynine **-ınshı, -inshi, -nshı, -nshi** qosımtaların qosıp, qatarlıq sanlıq jasań. Qosımtalardıń astın sızıń.

Úlgi: bes-besinshi t.b.

225-shınıǵıw. Jumbaqlardı oqıń hám juwapları menen yadlap alıń. Sanlıq sózlerge sorawlar qoyıń.

Tuwısqan eki ana bar,
Ekewinde on bala,
Hárbiriniń atı bar,
Óz isine márdana.

(*мәһәммәт*)

226-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına sanlıqlardıń tiyislisin qoyıp kóshirip jazıń. Sorawların qoyıń.

1. Jer júzinde ... aslam mámleket bar. 2. Bizler ... ásirde jasap atırmız. 3. Jolbarıs ... jıldı bir balalaydı. 4. Qaraqalpaqstan Respublikasınıń bayraǵında ... juldız bar. 5. Bir háptede ... kún bar. 6. Bir jıldı ... ay bar.

Kerekli sózler: jigirma birinshi, on eki, eki júzden, bes, jeti.

227-shınıǵıw. Ózlerińiz oyınızdan sanaq sanlıqtı qatnastırıp eki gáp, qatarlıq sanlıqtı qatnastırıp eki gáp jazıń.

Úlgi: Periwza 3-klasta oqıydı. Men eki ılaǵımdı jaqsı kútemen.

228-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Sanlıq sózlerge qosılǵan qosımtalardı aytıp beriń.

231-shınıǵıw. Tómendegi súwretlerge qarap hárqaysısına gáp qurań. Feyil sózlerge tiyisli sorawlar qoyıń.

232-shınıǵıw. Oqıń. Feyil sózlerge sorawlar qoyıń. Jáne bir-eki jumbaqtı yadtań aytıń.

Aqıllıǵa aytsam,
Oyladı da bildi,
Aqılsızǵa aytsam,
Tıńladı da kúldi.

(baqqun!)

233-shınıǵıw. Berilgen feyil sózlerden gáp qurań.

Baslandı, kúldi, ketti, quwandı, tuwıldı.

234-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli feyil sózlerdi qoyıp kóshirip jazıń. Astın sızıń. Sorawların qoyıń.

1. Tigiwshi kiyim .... 2. Muǵallim oqıwshılardı
.... 3. Pıshıq ... 4. Ráwshan úkesin...

Kerekli sózler: *miyawlaydı, oqıtadı, tigatedi, baǵadı.*

235-shınıǵıw. Oqıń hám kóshirip jazıń.

Báhár paslı. Awıldaǵı torańǵıllardıń birine hák-ke uya saldı. Uya quwraq tikenli shóplerden is-lengen. Ján-jaǵı pitelgen. Tek kishkene ǵana esigi bar. Qarasam, úlken bir jılan uyaǵa jılısıp ba-ratır...

Teksttiń dawamın oylap tawıp jazıń. Feyil sózlerdiń astın sızıń.

236-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli sózlerdi qoyıp, kóshirip jazıń. Feyil sózler qaysı zattıń is-háreketin bildirip tur?

Bıyıl báhár erte (ne qıldı?) .... Jerler waqtında (ne qıldı?) ... Egislik jerler egiske (ne qıldı?) ... Jerge shigit (ne qıldı?) ... .

Kerekli sózler: *súrildi, seabildi, keldi, tayarlandı.*

237-shınıǵıw. Jumbaqtı oqıń hám yadlap alıń. Feyil sóz-lerge itibar beriń. Tiyisli sorawların qoyıń.

Belin buwadı,
Qozǵalmay turadı,
Tazalıq ushın,
Xızmet qıladı.

(әsdıs)

238-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Feyil sózlerdi tawıń. Olardıń gáptiń qaysı jerinde kelgenine itibar beriń.

1. Kanal burqasınlap aǵıp tur. 2. Kanaldıń eki boyına biyik terekler ósken. 3. Awılımız kanalǵa jaqın jaylasqan. 4. Bizler awıl orayındaǵı mektepte oqıymız.

239-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Feyil sózlerdiń astın sızıń. Tiyisli sorawların qoyıń.

1-iyun — xalıqaralıq balalardı qorǵaw kúni. Bul kúni demalıw orınları balalarǵa tolıp ketedi. Sultanbek te atası menen qıdırdı. Ol háwizde balalar menen shomıldı.

240-shınıǵıw. Berilgen feyil sózlerdi qatnastırıp, hárqaysısına bir gáp qurap, tiyisli sorawların qoyıń.

Pitkerdi, shomıldı, sóylep tur, oqıp atır, kómeklesti, shorlanıp baratır, húrmet etedi, orınladı.

ne qılıp baratır?

Úlgi: Jerler shorlanıp baratır.

241-shınıǵıw. Sózlerdiń ishinen sezimdi bildiretuǵın sózlerdi bir bólek, is-háreketti bildiretuǵın sózlerdi bir bólek kóshirip jazıń.

quwanıw

egiw

ókpelew

oylanıw

tazalaw

juwırıw

242-shınıǵıw. Atlıq sózlerge ılayıq is-háreketti bildiretuǵın sózlerdi tawıp, hárqaysısına ayırım gáp qurap jazıń.

Balalar, jaz, demalıs, bank.

Qosıqtı oqıp shıǵıń hám yadlap alıń. Is-háreketti bildiretuǵın sózlerdi aytıp berıń.

Ana tili sabaǵın,
Qádirleymen, súyemen,
Tili ǵoy ol ananıń,
Oǵan bastı iyemen.

Árepbay Xalmuratov

243-shınıǵıw. Jumbaqtı oqıp, ishinen bolımlı hám bolımsız feyillerdi kórsetiń. Olardıń ayırmashılıǵın aytıp beriń.

Duzaq awın quradı,
Ózi ańlıp turadı.
Ózindey jánlik tússe de,
Qutqarmaydı, buwadı.

(*ıyskəwııq*)

244-shınıǵıw. Oqıń. Bolımlı hám bolımsız feyillerdi tawıp, sorawların aytıń. Ayırmashılıǵın túsindirıń.

Hár kúni azanda erte tur. Taza hawada bir qansha jeńil shınıǵıwlar isle. Azanǵı shınıǵıwlar seniń deneńdi shınıqtıradı. Shınıqqan bala awırmaydı. Deneńdi jasıńnan shınıqtırıwǵa ádetlen.

«Sport — meniń dostım» temasında kishi tekst dúziń.

245-shınıǵıw. Berilgen bolımlı hám bolımsız feyillerdi qatnastırıp, hárqaysısına ayırım gáp qurap jazıń. Olardıń bir-birinen ózgesheligin aytıp beriń.

Jazdı, sóylemeydi, oqıdı, barmadı, juwındı, kómeklesti, juwmadı, juwırmadı.

Feyil sózler mánisine qaray **bolımlı hám bolımsız** bolıp bólinedi. Mısalı: **oqıdı, jazdı, oynadı, júrdi** — bolımlı feyiller; **oqımadı, jazbadı, oynamadı, júrmedi** — bolımsız feyiller.

246-shınıǵıw. Oqıń. Bolımlı hám bolımsız feyillerdi aytıń. Ne ushın bolımlı feyil yaki bolımsız feyil ekenligin dálilleń.

Bizler dushpan bolıwı tiyis dep shamalaǵan jerdiń ústinen birneshe mártebe ushıp óttik. Biraq, dushpandı taba almadıq. Bir máhálde tórende tap joldıń ústinen ot jiltıladı. Állekim pulemyot penen attı. Oǵan juwap retinde otlar jarqılday basladı. Dushpan kútpegen jerden ózin-ózi bildirip qoydı. Dushpanlar qıyratıldı.

Nájim Dáwqaraev

247-shınıǵıw. Jumbaqtı oqıp shıǵıń. Bolımlı hám bolımsız feyillerdiń mánilerin túsindirıń.

Tınıq kúni bolmaydı,
Samal esse tuwlaydı.
Jaǵaǵa qarap asıǵar,
Kelip páti basılar.

(ııbıoı)

248-shınıǵıw. Tómendegi gáplerden dáslep bolımlı feylli gáplerdi, sońınan bolımsız feylli gáplerdi kóshirip jazıń.

1. Samal bolmasa shóptiń bası qıymıldamaydı. 2. Aspandı bult bastı. 3. Sońınan jawın jawdı. 4. Kanaldaǵı suw ele qatpaǵan.

Bolımlı feyller is-hárekettiń bolǵanın, orınlanǵanın bildiredi. Mısalı: ayttı, otırdı, kórdi, isledi.

Bolımsız feyller is-hárekettiń bolmaǵanın, orınlanbaǵanın bildiredi. Mısalı: aytpadı, otırmadı, kórmedi, islemedi.

Bolımlı feyllerge **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** qosımtaların qosıw arqalı bolımsız feyil jasaladı. Mısalı: **bar-barma, sóyle-sóyleme, ayt-aytpa, otır-otırma, isle-isleme.**

249-shınıǵıw. Feyillerdi bolımsız feyilge aylandırıp kóshirip jazıń. Bolımsız feyildiń bolımlı feyilden ayırmashılıǵın aytıp beriń.

1. Ol waqtın kewilli ótkerdi. 2. Abat kinoǵa bardı. 3. Bizler toǵayda qoyan kórdik. 4. Islambek xat jazdı. 5. Gúbelek gülge qondı.

250-shınıǵıw. Oqıp shıǵıń. Bolımlı hám bolımsız feyllerdi tabıń. Bolımsız feyllerdiń qalay jasalǵanlıǵın aytıp beriń.

Qoradan sál shetleydi,
Japtan arman ótpeydi,
Meni taslap ketpeydi,
Qaytıp keler buzawım.

Xalmurat Saparov

251-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerge soraw qoyıń.

1. Baǵda miyweler **pisti**. 2. Pisken miyweler **terildi**. 3. Jamiyla terilgen miywelerdi **juwdı**. 4. Qawınlar tolıq pispegenshe, páleklerdiń arasınan heshkim **júrmedi**.

252-shınıǵıw. Oqıń. Naqıl-maqallardıń mánisin túsindirip beriń. Feyillerge sorawların qoyıń.

1. Juwırǵan almaydı, buyırǵan aladı. 2. At, tonıńnan ayırılsań da, adamgershilikten ayırılma. 3. Jaqsılıq jerde qalmas. 4. Búgingi isti erteńge qaldırma. 5. Islemegen, tislemeydi.

253-shınıǵıw. Tómendegi bolımlı feyillerdi bolımsız feyillerge aylandırıp, gáp ishinde keltirip jazıń.

Oqıdı-
Isledi-

Sekirdi-
Úyrendi-

254-shınıǵıw. Berilgen gáplerdegi bolımsız feyillerdi bolımlı feyillerge aylandırıp kóshirip jazıń. Ekewin salıstırıń.

Axmet 3-klasta oqımaydı. Ol azanda erte turmaydı. Búgin barlıq sabaǵınan tayarlanbaǵan. Sonlıqtan sabaqlarınan bes almaydı. Úyde ata-anasına járdem bermeydi. Bos waqıtlarında úkelerine de qaramaydı.

§ 28.

GÁP

255-shınıǵıw. Oqıń. Hárbir gáptiń jazılıwına itibar beriń.

Ustaz — atańday ullı. Ol bar bilgenin bizlerge úyretkenshe asıǵadı. Men birinshi ustazımdı júdá jaqsı kóremen. Ol júdá kishipeyil insan. Bizler ustazımızdı húrmetleymiz. Onı óz anamızday kóremiz.

Óz ustazıńızdı táriyiplep jazıń.

256-shınıǵıw. Kóshirip jazıń hám hárbir gápte neshe sóz bar ekenligin túsindiriń.

Jaz. Kún ıssı. Átirapta hár qıylı gúller ashılıp tur. Baǵlarda miyweler pisip atır. Bizler erikti jep tawıstıq. Erigimiz júdá mazalı.

257-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Hárbir gáptiń ne ushın bas hárip penen jazılıp turǵanın túsindiriń.

Awılıımız Qazaqdáryanıń eki boyına jaylasqan. Dáryanıń suwı mol. Jaǵasındaǵı terekler kók-kón-bek bolıp tur. Miywe aǵashları tolıq miywelegen.

Awıl adamları júdá miynet súygish. Olar sharshawdı bilmeydi. Sonlıqtan da densawlıgı kúshli.

Gáp tamamlanğan oydı bildiredi. Hárbir gáp bas háripten baslanıp jazıladı. Mısalı: Jaz keldi. Miyweler pise basladı. Nókis — Qaraqalpaqstan Respublikasınıń paytaxtı.

Bunda 1-gáp eki sózden, 2-gáp úsh sózden, al 3-gáp tórt sózden quralğan.

258-shınıǵw. Súwretke qarap birneshe gáp qurań. Hárbir gáp neshe sózden dúzilgen?

259-shınıǵw. Kóshirip jazıń. Gáplerdiń keynine qoyılğan irkilis belgilerine itibar beriń.

1. Balalar — biziń keleshegimiz. 2. Olar kewilli hám baxıtlı jasaydı. 3. Sen quslarǵa uya soqtıń

ba? 4. Islambek oqıwǵa ketti me? 5. Oho! Qalamızdın gózzallıǵına qarań!

Oqıǵanda hárbir gáptiń keynine kishigirim **irkilis** jasaladı.

Jazǵanda mazmunına qaray gáptiń keynine ya **noqat** (.), ya **soraw** (?), ya **úndew** (!) belgileriniń birewi qoyıladı.

260-shınıǵw. Kóshirip jazıp, hárbir gáptiń mánisin tú-sindirip beriń.

1. Bizler awılda turamız. 2. Awılda jasaw ne de-gen ráhát! 3. Tańǵı hawa adamǵa kúsh-ǵayrat, yosh baǵıshlaydı. 4. Úy átiraplarına palız eginleri egilgen. 5. Olardı kim tárbiyaladı?

261-shınıǵw. Irkilis belgileriniń tiyislisin (., ?, !) qoyıp gáplerdi kóshirip jazıń. Mazmunına itibar beriń.

1. O, ádiwli mektebim 2. Siziń bergen násiyat-larıńızdı heshqashan umıtpaymız 3. Bir hárip úy-retken ustazǵa qırq jıl sálem ber 4. Sen úlkeyseń kim bolmaqshısań.

262-shınıǵw. Oqıń. Hárbir gáp neshe sózden dúzilgen? Hárbir gáp qanday háripten baslanıp jazılǵanlıǵın aytıp be-riń.

Jánnet — analar ayağı astında. Sonlıqtan siz biziń quwanışımız, baxtıımızsız, anajan! Siz bar jerde ómir bar. Jollarıńız gúllerge bólensin! Ilayım, baxtıımızǵa saw bolıń! Bayramıńız qutlı múbárek bolsın!

«Meniń anam» temasında kishi tekst dúzip, kóshirip jazıń.

263-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Hárbir gáp neshe sózden dúzilgenin bilip alıń.

Jazdıń jaǵımlı hawası. Dáryada ılay suw aǵıp tur. Balalar jazǵı demalısın kewilli ótkeredi. Olar lagerlerge baradı.

Bıyıl Sahibjamal «Alpamıs» lagerinde dem aladı. Jazǵı demalıs qanday jaqsı!

§ 29.

GÁPLERDİŇ MAZMUNÍNA QARAY TÚRLERI

264-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Hárbir gápte neshe sóz bar ekenligin qawsırma ishine jazıń. Mazmunına itibar beriń.

1. Samolyot Tashkentke ushtı (). 2. Parkte sayalı terekler ósip tur (). 3. Adamlar tereklerdiń sayasında dem aladı (). 4. Yapırmay-a, muzqaymaqtıń mazasın ayt! (). 5. Qanday erteklerdi bilesiz ().

265-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Berilgen gáplerdiń sońına qanday irkilis belgileri qoyılǵanlıǵın aytıp berıń.

1. Aysánem úshinshi klasta oqıydı. 2. Ol sabaqtan sebepsiz qalmaydı. 3. Aysánem oqıw quralların taza uslaydı ma? 4. Ol úyge berilgen tapsırmaların óz betinshe orınlaydı. 5. Sen neshinshi klasta oqıysañ? 6. Saw bol, balam, ónıp-ós!

266-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Gápler neshe sózden quralǵanın aytıp berıń.

1. Men qaladaǵı dayımnıń úyine qıdırıp bardım. 2. Dayımnıń balaları jazǵı demalısqa shıqtı. 3. Bizler jazǵı demalıs parkine bardıq.

|| Gápler ańlatqan mánilerine qaray **xabar, so-raw, buyırıq, úndew gáp** bolıp tórtke bólinedi. ||

§ 30.

XABAR GÁP

267-shınıǵıw. Tekstti oqıń. Hárbir gápten soń qanday irkilis belgileri qoyılǵanın aytıp berıń.

Ózbekstan Jaslar awqamı tárepinen «Jas kitapqumar — 2018» tańlawı ótkerildi. Tańlawda jerlesimiz Nursulıw Qoqanova jeńimpaz boldı. Oǵan «Spark» avtomobili sawǵa etildi. Demek, bilimi kúshli mıńdı jıǵadı.

268-shınıǵıw. Hár bir gápti tawıp, olardıń aqırına noqat qoyıp, kóshirip jazıń. Taza gápti bas háripten baslawdı umıtpań.

Bizler qalada jasaymız qalada kóp qabatlı jaylar kóp kún sayın sulıw imaratlar boy tiklep atır olardı kórip kóziń quwanadı túnde qalamızdıń sulıwlıǵı ózgeshe boladı sulıw etip bezelgen shıraqlar kózińdi qamastıradı kósheler jap-jarıq tap-taza men óz qalam menen maqtanaman.

269-shınıǵıw. Ornı almasıwıw berilgen sózlerdi mánilik jaqtan óz ornına qoyıp, xabar gáp qurań.

1. ata-analar, mektepte, bolıp ótti, jıynalıwı. 2. muǵallım, ashıp berdi, jıynalıstı. 3. oqıwshılardıń, muǵallım, jóninde, tártibi, sóyledi. 4. bildirdi, óz pikirlerin, ata-analar da.

Xabar mánisin ańlatatuǵın gáp **xabar gáp** dep ataladı. Xabar gáptiń sońında dawıs tolqını **páseńleydi** hám **kishigirim irkilis islenedi**. Xabar gáptiń keynine noqat (.) qoyıladı. Mısalı: Qońıraw qaǵıldı. Muǵallım sabaqqa kirdi.

270-shınıǵıw. Tómenдеgi sózlerdi qatnastırıp xabar mánili gápler qurań.

Muzey, Xojeli, Shılpıq, sayaxat.

Ata-analarınız benen aymaǵıńızdaǵı tariyxıy orınlar haqqında tekst jazıń.

§ 31.

SORAW GÁP

271-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Ne ushın soraw belgisi qoyılǵanın túsindirip berıń. Sorawlarǵa juwap jazıń.

1. Sen qaysı mektepte oqıysañ?
2. Klass basshıńız kim?
3. Qaysı pánge qızıǵasañ?
4. Mektep kitapxanasına jazıldıń ba?

Soraw mánisin ańlatatuǵın gáp soraw gáp dep ataladı. Soraw gáptiń keynine soraw belgisi (?) qoyıladı. Mısalı: Qaysı mektepte oqıysañ? Neshinshi klasta oqıp atırsañ?

272-shınıǵıw. Qosıqtı oqıń. Hárbir gáptiń mánisine qaray olardıń túrlerin, irkilis belgilerdiń qoyılıw sebeplerin aytıp berıń.

- Túlkijan, awhalıń qalay?
- Bazarda boldım bir talay.
- Nege bunsha sharshadıń?
- Úyreklerdi sanadım.
- Qansha eken ol?
- Segiz.
- Shıǵar eti mol?

- Semiz.
- Qanshası qaldı?
- Dım da qalmadı.
- Jañağı úyrekler qayda?
- Meniń qarnımda.

Sergey Marshak

§ 32.

BUYRÍQ GÁP

273-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Hár bir gáptiń mazmunına itibar beriń.

1. Avtobus ele de tezirek júirse eken! 2. Qáne, shofyor bala, tezirek ayda! 3. Kel, qızım, ishkerile! 4. Jigerli bol jastan, balam!

274-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli etip oqıń. Muǵallimniń járdeminde shayırdıń tilegin túsiniń alıń.

Baxtıımızǵa saw bolǵaysız,
Hárbiriń bir nar bolǵaysız,
Máńgilikke bar bolǵaysız,
Aman bolıń, aǵalarım.

Gúlnara Nurlepesova

275-shınıǵıw. Tekstti oqıń. Buyırıq gáplerdiń irkilis belgilerine itibar beriń.

— Qáne, ash awzıńdı, ash! Heshnárse qılmayman. Tek tislerińdi kóremen, — dedi tis shıpakeri.

— Bereket tabıń! Qolıńız jeńil eken. Kásibińizden kamal tabıń! — dedi anam.

Mazmunı jaǵınan buyırıw, másláhát beriw, shaqırıw, ótiniw sıyaqlı mánilerdi bildiretuǵın gápler **buyırıq gápler** dep ataladı.

Mısalı: Shaxsánem, tawıqlarǵa dán sal! Hámmeńiz jaqsı oqıwǵa erisińler! Qapa bolma! Ele bári de jaqsı boladı!

Qálegen bir ertekti oqıń. Ishinen soraw, xabar, buyırıq hám úndew gáplerdi tabıń. Olardıń mazmunı jaǵınan ayırmashılıǵın túsindiriń.

§ 33.

ÚNDEW GÁP

276-shınıǵıw. Berilgen gáplerdi dıqqat penen oqıń. Olardıń keynine qanday belgi qoyılǵan?

1. Jazdıń payızlı keshinde dalada dem alǵan qanday házlik! 2. Tuwılıp ósken jer qanday qádirli! 3. Xosh bol, ana mektebim! 4. Saw bolıń, áziz ustazlar! 5. Aralımız suwǵa tolsın!

277-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Hárbir gápten soń úndew belgisiniń qoyılıw sebebin túsindirip beriń.

1. Men súyemen Ózbekstandı! (I.Y.) 2. Ullı hám muqaddesseń, gárezsiz Watan! 3. Way, janıwarlar ash bolıp qalıptı-aw! (N.D.) 4. Nókisim — gózzal orayım! 5. O, qanday ájayıp gúrriń!

278-shınıǵıw. Teksttiń ishinen tek úndew gáplerdi terip kóshirip jazıń. Olardıń mánilerin túsindirıń.

Bıyıl jaz júdá ıssı keldi. Átteń, waqtında suw bolmadı! Eginler ólip qaldı-aw! Biraq, miyweler tegis pisti. Diyqan bazarına erik, alma, qárelı, shiye alıp kelindi. Qawın-garbızları biri-birinen shiyrin. Dámin aytıń, tańlayında tatıydı-aw!

Úndew, quwanıw, tańlanıw, súysiniw hám t.b. mánide aytilatuǵın gápti úndew gáp deymiz. Úndew gáptiń keynine úndew belgisi (!) qoyıladı.

Mısalı: Anajanım! Bayramıńız qutlı bolsın!
Pay, mına hawanıń adamǵa jaǵımlısın-ay!

279-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli etip oqıń. Úndew gáplerdiń mánisin túsindirip beriń.

Ana jurтім, Túrkiстанım,
Ózbekstan — mehribanım,

Túbi tekles tánim-janım,—
Qaraqalpaqstanımsañ!
Zawıqlı, sánli bostanımsañ!

Xojabek Seytov

280-shınıǵıw. Qosıqtı kóshirip jazıp, úndew gáptiń astın sızıń.

Quyash shıqsa kúnshıǵıstan,
Qoynı bolar nur gúlistan,
Bir úlke bar — baxtı bálent,
Quyash penen bir tuwısqan,
Bir ájayıp bostan bul!
Qaraqalpaqstan bul!

Tolibay Qabulov

Úndew gáplerdiń aqırında dawıs tolqını **kóte-rińki ayıladı**. Mısalı: Jasasın baxıtlı balalıq! Bul ne degen ájayıp, qızıqlı ómir!

281-shınıǵıw. Kóshirip jazıń hám qosıqtı yadlap alıń.

Áziz ana qádirdan,
Húr Watandı súyemiz!
Qanday qızıq balalıq!
Kún nurınday kúlemiz.

Bayniyaz Qayıpnazarov

«Biz — baxitli balamiz» temasında kishi tekst jazıń.

§ 34.

GÁPTIŇ BAS AǴZALARÍ

282-shınıǵıw. Oqıń. Kim? Ne? sorawlarına juwap beretuǵın sózlerdi tabıń. Olardıń orın tártibine itibar beriń.

1. Qońıraw qaǵıldı. 2. Oqıwshılar klaslarının sırtqa shıqtı. 3. Jumagúl 2-klastaǵı inisin kórdi. 4. Ol inisi menen mektep asxanasına bardı. 5. Olar awqatlandı.

283-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdiń astın sızıń. Qanday aǵza ekenin túsindiriń.

Erpolat (kim?) aǵası menen Tashkentke bardı. Ol erteńine haywanat baǵına bardı. Ol jerde hár túrli **haywanlar** (neler?) bar. **Erpolat** (kim?) maymıldı kórip hayran qaldı. **Maymıllar** (neler?) qızıqlı háreketlerdi isleydi. Erpolat (kim?) júdá quwandı.

284-shınıǵıw. Baǵananiń eki tárepindegi sózlerdi bir-biri menen baylanıstırıp gáp qurap jazıń. Kim? Ne? sorawlarına juwap beretuǵın sózlerdiń astın sızıń.

Oqıwshılar	ashıldı
Jawın	ushadı
Quslar	jawdı
Gúller	oqıydı

Gáptiń bas aǵzalarına **baslawısh** penen **ba-**
yanlawısh kiredi. **Baslawısh kim? ne? kimler?**
neler? degen sorawlarǵa juwap beredi. Mısalı:
Ázizbek oqıdı. Kim oqıdı? — Ázizbek. Terekler
shayqaladı. Neler shayqaladı? — Terekler.

285-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerge sorawların qoyıń. Orın tártibine itibar beriń.

Meniń anam muǵallım **bolıp isleydi.** Bıyıl mu-
ǵallım bolǵanına jigirma segiz jıl **toladı.** Anam
óz kásibi menen maqtanısh **etedi.** Hár jılı oqıtqan
oqıwshıları kelip **sálem beredi.** Uzaq waqıt **gúrriń-**
lesedi. Anam oqıwshılarına ırza **boladı.**

286-shınıǵıw. Sorawlarına qaray kóp noqattıń ornına tiyisli baslawıshlardı qoyıp, kóshirip jazıń hám astın bir sızıń.

1. (Kimler?) ... shomıldı. 2. (Ne?) ... uzaydı.
3. (Kim?)... súwret saldı. 4. (Ne?)... sayraydı.

Kerekli sózler: súwretshi, kún, balalar, búlbil.

Bayanlawısh ne qıldı? ne qıladı? ne isledi? ne
isleydi? t.b. sorawlarǵa juwap beredi. Mısalı:
Balıqlar suwda **jasaydı.** Balıqlar suwda **ne qı-**
ladı? — jasaydı.

287-shınıǵıw. Berilgen gáplerdegi sózlerdiń hárqaysısına sorawlar qoyıp, olardıń astın sızıń.

Mallar móniredi. Qoraz shaqırdı. Ğaz ushtı. Muǵallım oqıttı. Oqıwshılar tıńladı. Ráwshan sóyledi.

288-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına bayanlawıshlardı qoyıp, kóshirip jazıń hám astın eki ret sızıń.

1. Ğazlar jáne qaytadan... 2. Ol sabaqqa... 3. Oqıwshılar tánepiste dalada ... 4. Úyrekler suwda ... 5. Aysánem xat ... 6. Aǵashlar ...

Kerekli sózler: japıraqladı, júzip júr, tayarlandı, jazıp atır, oynap júr, ushıp keldi.

§ 35.

BASLAWÍSH

289-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli sózlerdi qoyıp, kóshirip jazıń. Baslawıshtıń astın sızıń.

1. (Kimler?) ... sabaqtı tıńlap otır. 2. (Kim?) ... taxtaǵa shıqtı. 3. (Kim?) ... oqıwshılardan sabaq soradı. 4. (Neler?) ... óriske jiberildi.

Kerekli sózler: oqıwshılar, Sápuwra, muǵallım, mallar.

108-bettegi qaǵıydanı yadlap alıń.

290-shınıǵıw. Oqıń. Ishinen baslawıshlardı tabıń. Tiyisli sorawlar qoyıń.

Men Azat penen cirkke bardım. Cirkke Álisher de barǵan eken. Ol ekinshi qatarda otırdı. Bizler úshinshi qatarda otırdıq. Cirkte atlar aylanıp shaptı. Qoyanlar baraban qaǵıp oynadı. Iytler eki tárep bolıp futbol oynadı. Maymıl velosiped aydadı.

291-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına gáptiń mánisine qaray baslawıshlardıń tiyislinin qoyıp, kóshirip jazıń.

1. ... esik aldında oynap júr. 2. ... atızda pisip atır. 3. ... malların otlaqlı jerge baqtı. 4. ... jaydı tez hám sapalı etip saladı.

Kerekli sózler: padashılar, qurılısshılar, balalar, qawın-ǵarbızlar.

292-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Hárbir gáptiń baslawıshın tawıp, aytıp beriń. Olardıń tiyisli sorawların qoyıń.

Bizler súwret saldıq. Rayonnıń orayına jańa jaylar salındı. Fermada sútli sıyırlar kóp. Meniń apam sawınshı bolıp isleydi. Aldımnan qoyan qashtı. Salıkeshler bıyıl da salıdan mol zúraát almaqshı.

293-shınıǵıw. Qawsırmanıń ishindegi kóp noqattıń ornına tiyisli sorawların qoyıp, kóshirip jazıń.

Dalalar (...?) kók lipaslarǵa bólengen. Mallar (...?) otlaqlı jerde erkin jayılp júr. Oqıwshılar (...?) sabaqtı qunt penen tıńlap otır. Qaladan awılǵa asfaltlangan keń jol (...?) salındı.

294-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Baslawıshlardıń astın sızıń. Olardıń qaysı orında kelgenine itibar beriń.

Aydarbek súwret saldı. Úlken kóller suwǵa toltırıldı. Rámiwza sabaq tayarladı. Samolyot aeroportqa qondı. Miynet adamdı húrmetke bóleydi.

Úlgi: Baǵda miyweler pisip tur.

295-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Baslawıshtıń astın bir sızıń. Tiyisli sorawların qoyıń.

Sonıń arasında bir hákke payda boldı. Ol to-rańǵıldıń shaqasına qondı. Hákke qorqınıshlı ses shıǵarıp shıqılıqladı. Ol shıdamadı. Ol ótkir tum-sıǵı menen uyaǵa jılıslap baratırǵan jılanıń kózin eki-úsh ret shoqıdı. Jılan jerge sılq etip qulap tústi.

Xalmurat Saparov

296-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Baslawıshtıń astın sızıń.

Saw bolsın atamız,
Saw bolsın anamız,

Nan ushın ter tókken
Mehriyban danamız.

Sağıydulla Abbasov

«Meniń ata-anam» temasında tekst jazıń. Baslawıshtıń astın sızıń.

§ 36.

BAYANLAWÍSH

297-shınıǵw. Oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerge hám qawsırma ishinde berilgen sorawlarǵa dıqqat awdariń.

Oqıwshılar mektep baǵına **bardı** (ne qıldı?). Terilgen miywelerdi **sortladı** (ne qıldı?). Sayıpazar kitaptı taza **saqlaydı** (ne qıladı?). Shıpakerler nawqastı **emleydi** (ne qıladı?). Jońshqaǵa suw **berildi** (ne qıldı?).

298-shınıǵw. Kóshirip jazıp, bayanlawıshtıń astın eki sızıń. Sorawların aytıp beriń.

Rayxan úyge berilgen tapsırmanı sóylep berdi. Muǵallım juwabına qanaatlandı. Basqa balalar da qolların kóterdi. Muǵallım oqıwshılardıń jaqsı tayarlanıp kelgenin bildi. Kópshilik oqıwshılar bes aldı.

299-shınıǵw. Kóp noqattıń ornına kerekli sózlerdi qoyıp, kóshirip jazıń. Hárbir gáptegi bayanlawıshtıń astın sızıń.

1. Marat qaqqan ... 2. Qaqqanğa qoyan ... 3. Bizler mallarğa ot-shóp ... 4. Bulttıń arasınan kún jarqırap ... 5. Say boyında sulıw gúller ...

Kerekli sózler: ósip tur, shıqtı, qurdı, tayarladıq, tústi.

108-bettegi qağıdanı yadlap alıń.

300-shınıǵıw. Tómenдеgi berilgen sózlerge mánilik jaqtan úylesip keletuǵın bayanlawıshlardı yadтан tawıp, kóshirip jazıń.

Suw...

Mallar...

Súwretshi...

Sháriypa...

Úlgi: Suw **aǵıp tur.**

301-shınıǵıw. Berilgen bayanlawısh sózlerge gáp qurań. Bayanlawıshtıń astın eki sızıwdı umıtpań.

Sóyledi, juwırdı, shınıqtı, dem aldı, awqatlandı.

302-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli bayanlawıshlardı qoyıp, kóshirip jazıń. Olarǵa soraw qoyıń.

1. Seytmurat joldası menen birge sabaq ... 2. Men keshe Batır menen kinoǵa ... 3. Suwshılar ǵawashalardı ... 4. Úyrekler kólge qaray ...

Kerekli sózler: suwǵarıp júr, ushıp baratır, tayarladı, bardım.

303-shınıǵw. Tómenдеgi bayanlawısh sózlerdi gáp ishinde keltirip jazıń.

Dúgisti, baqırdı, ash boldı, ókindi, semirdi.

304-shınıǵw. Qawsırmanıń ishindegi sorawlardıń ornına tiyisli bayanlawıshlardı qoyıp kóshirip jazıń.

Qoyan (ne qıladı?). Qoraz (ne qıladı?). Balıqlar (ne qıladı?). Sıyır (ne qıladı?). Qoy (ne qıladı?). Jılan (ne qıladı?). Hárre (ne qıladı?).

Kerekli sózler: mańıraydı, ısıldaydı, júzedi, shaqıradı, mónireydi, dızıldaydı, sekiredi.

305-shınıǵw. Kóshirip jazıń. Baslawıshtıń astın bir, bayanlawıshtıń astın eki sızıń.

Álisherge aǵası aǵash jonatuǵın stanok penen ásbaplar satıp áperdi.

Álisher olar menen jumıs islewdi úyrendi. Ol ózine sırganaq soqtı. Sırganaq sulıw bolıp shıqtı. Ol dalaǵa shıǵıp balalarǵa maqtandı.

306-shınıǵw. Gáplerdi oqıp shıǵıń. Baslawısh hám bayanlawıshlardı tawıp, aytıp berıń.

1. Sultanbek apası menen qıdırıp ketti.
2. Sahib-jamal atız otap júr.
3. Alfiya úy tazalap atır.
4. Ájaǵam «Matiz» mashinasın aydaydı.

Til ósiriw

307-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Bayanlawıshtıń astın eki sızıń. Tómendegi qaǵıydanı este saqlań.

Sabaqtan keshikpeń. Klasqa muǵallimnen burın kiriń. Tánepiste klasta hám dálizde juwırmań. Shawqım salıp baqırmań. Partalarǵa sızbań. Ílas ayaǵıńız benen mektepke kirmeń.

«Ádepnama»

Súwret boyınsha «Kitapxanada» degen temada kishi tekst dúziń. Tekstińizdegi baslawısh hám bayanlawıshlardıń astın sızıń.

Kitapxanada

Tayanish sózler: Kitaplar, qızıqlı, oqıwshılar, kitapxanashı, oqıymız, jazıldıq, ertek, gúrriń, shayır, jazıwshı, taza uslaymız.

§ 37.

GÁPTEGI SÓZLERDİŇ BAYLANÍSI

308-shınıǵıw. Oqıń. Gápтеgi sózlerdiń baylanısına itibar beriń.

1. Men oqıyman. 2. Sen oqıysañ. 3. Ol oqıydı. 4. Anam qaladan keldi. 5. Sizler úyge kiriń. 5. Bizler sport penen shuǵıllanamız.

309-shınıǵıw. Qawsırmadaǵı sorawlardıń ornına tiyisli sózlerdi qoyıp, kóshirip jazıń.

Ol (qayda?) ketti. Olar (qaydan?) keshqurın keldi. Oqıwshılar (neni?) qunt penen tıńladı. Jawın (qashan?) sheklep quydı. Gúlsara (neni?) orınladı.

Kerekli sózler: mektepke, Tashkentten, sabaqtı, keshqurın, tapsırmanı.

|| Gápтеgi sózler bir-birine baylanısadı hám ||
|| tamamlanǵan oydı bildiredi. ||

310-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına tiyisli jalǵawları qoyıp kóshirip jazıń.

Bizler jazda toǵay... araladıq. Men kólde úyrekler... kórdim. Ol apası... kómeklesti.

311-shınıǵıw. Oqıń. Defis arqalı qosılıp turǵan jalǵawlardıń xızmetine itibar beriń.

— Zor iyt eken dedi, — ol apa-lar-ı-na qarap. Men kurтка-m-nıń sırtqı qalta-sı-na Aydos-tıń ten-nis tob-ın salıp shıq-tım. Jurt-tıń iyis seziw-i-ne qara, meni jibermey tur. Aydos penen azanda básekilesip, iyt-tıń sezgirligin sınamaqshı edi-m.

Jumaniyaz Óteniyazov

Jalǵawlar gáp ishindegi sózlerdi bir-biri menen baylanıstıradı. Mısalı: Men-iń sińli-m birin-shi klas-ta oqıy-dı. Mektep-ke birge qat-nay-mız.

312-shınıǵıw. Jumbaqtı kóshirip jazıń hám yadlap alıń. Sózlerdiń qalay baylanısıp turǵanın túsindiriń.

Geyde jalǵız geyde kóp,
Baylanısıp kelemiz,
Tamamlanǵan oy-ıń-dı,
Aytıw-ǵa járdem bere-miz.

(dʒʒ)

Oqıw kitabındaǵı I. Yusupovtıń «Báhár» qosıǵın tá-sirli etip oqıń. Baslawısh penen bayanlawıshın tawıp, tiyisli sorawların qoyıń.

313-shınıǵıw. Oqıń. Úlgidegidey etip soraw qoyıń. Qaysı sóz benen baylanısıp turǵanın aytıp beriń.

1. Jawın silpilep jawıp tur. 2. Samolyot aspan-

ğa ushtı. 3. Kanallar suwğa tolıp ağıp tur. 4. Egilgen mákkeler tegis kógerdi.

Úlgi: Ne jawıp tur? — jawın. Jawın ne qılıp tur? — jawıp tur. Jawın qalay jawıp tur? — silpilep jawıp tur.

314-shınıǵıw. Tekstti oqıń. Gáptegi sózlerdiń baylanısın soraw qoyıw arqalı anıqlań.

Oqıwshılar haywanat baǵına bardı. Ol jerde hár túrli haywanlardı kórdi. Arıslan quyashta balası menen jılınıp atır. Qoyan gójegi menen kapusta jep otır. Ana qasqır balası menen uyqılap atır. Túlkishek qızlarǵa júdá unadı.

Úlgi:

- Kimler bardı?
- Oqıwshılar bardı.
- Qayda bardı?
- Haywanat baǵına bardı.

§ 38.

JÍL DAWAMÍNDÁ ÓTILGENLERDI TÁKIRARLAW

315-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerde neshe ses, neshe hárip bar?

Saratan — jaz máwsiminiń birinshi ayı. Bárqulla

dúnya júzinde **paraxatshılıq** bolsın! **Ájaǵam** pochtada isleydi. **Samolyot** óz waqtında qondi.

316-shınıǵıw. Qosıqtı kóshirip jazıń. Juwan dawıslı seslerdiń astın bir, jińishke dawıslı seslerdiń astın eki sızıń.

Sulıw meniń portfelim,
Kirletpeymen hesh jerin.
Portfelimniń ishinde
Taza tur kitap, dápterim.

Saǵıydulla Abbasov

317-shınıǵıw. Berilgen sózlerdi buwıńǵa ajıratıń. Hárbir buwında qanday seslerdiń bar ekenligin aytıp beriń.

Mákke, qálem, dárya, pomidor, qawın, ǵarbız, shiye.

318-shınıǵıw. Qosıqtı oqıń. Bas hárip penen jazılǵan sózlerdi aytıp beriń.

Tórtkúl edi eń birinshi orayım,
Gúl jaynattı qalasınıń shırayın.
Xalıq jırlaǵan anaw Qırq qız jerinde,
Tuwdı talay Arıslan hám Gúlayım.

Tilewbergen Jumamuratov

319-shınıǵıw. Berilgen sózlerdi álipbe tártibi boyınsha kóshirip jazıń. Álipbe tártibin esińizge túsiriń.

Gózzal, xat, erik, gaz, klass, chemodan, cement, yashik, shyotka, vagon, juldız, wazıypa, zaman, metall, ruwxıy, nama, dana, úmit, ullı, ónim.

320-shınıǵıw. V, F háripleriniń astın sızıń hám olardıń sózdiń qay jerinde kelgenine itibar beriń.

Vertolyot, tramvay, Afrika, televizor, shtraf, vint, film, kartofel, Berkinbaev, Venera, fortochka.

321-shınıǵıw. Jumbaqtı oqıń. Ishinen kelbetlik hám atlıq sózlerdi tabıń. Sorawların aytıp beriń.

Quyırǵınan bası úlken,
Qıymılдаған мurtı бар.
Qalash shıqqas ózinen,
Kókshil reń turqı bar.

(*uıñvı!*)

322-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Sanlıq sózlerdi tawıp, astın sızıń. Olardıń sorawların aytıp beriń.

1. Aǵam azanda saat segizde jumısqa ketedi. 2. Biziń klasta jigirma segiz bala oqıydı. 3. Ájibek jarısta birinshi orındı iyeledi. 4. Onıń altın medalı ekew.

323-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Kóp noqattıń ornına tiyisli baslawıshlardı qoyıp, astın sızıń.

... — jaz ayınıń aqırǵı ayı. ... kitapxanaǵa keldi.
... jazda awılda demalısta boldım. Kinoteatrlarda hár kúni jaqsı ... boladı.

Kerekli sózler: oqıwshılar, men, kino, avgust.

«Meniń jazǵı demalısım» degen temada kishi gúrriń jazıń.

324-shınıǵw. Qosıq qatarların tásirli etip oqıp, yadlap alıń.

Baxıtlı jasper

Watanım — anamnan tárbiya alǵan,
Oqıwǵa, bilimge kúsh-jiger salǵan,
Alǵa qádem basıp qustay talpınǵan,
Baxıt qushaǵında oynaǵan jasper.

Watan! Xızmetińe tayar turaman.
Baxıt shıńlarına qádem uraman,
Keleshegim kúndey kúlip qaraǵan,
Báhárdiń gúlindey jaynaǵan jasper.

Gúlistan Shamuratova

1. Muǵallimniń járdemi menen qosıqtıń mazmunın túsiniń alıń.
2. «Watanım — anam» teması boyınsha sáwbetlesiń.

325-shınıǵw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen berilgen sózlerdi túbir hám qosımtaǵa ajıratıń.

Júweri — eń jaqsı mádeniy ósimlik bolıp esaplanadı. **Júwerini** báhárde hám **jazda** egedi. Erte **báhárde júwerini mákkeden** keyin dán ushın egedi.

Júweriniń erte piser **sortlarına** boy júweri, jasmıq, nayman júweri kiredi.

Júweriden qanday taǵamlar tayarlawǵa bolatuǵının atanańızdań sorap biliń hám dápterinińizge jazıń.

326-shınıǵw. Tómendegi berilgen sózlerdi baylanıstırıp gáp qurań.

1. Qara bult, qapladı, aspandı.
2. Tábiyat, janlı, gúllerge, búrkendi.
3. Aqqan, suwdıń, sıdırlap, sestı, esitildi.
4. Sayrap tur, quslar, ján-jaqta.

Úyińizde óz betińizshe «Jaz kórinisi» degen temada súwret salıń hám sol súwret boyınsha kishi tekst dúziń.

327-shınıǵw. Qosıqtı tásirli etip oqıń hám yadlap alıń.

Úyimizdiń qasına,
Nálshe tiktik, gúl ektik,

Hárbir túbin jumsartıp,
Tárbiyalap suw septik.

Tutıp ketti nálsheimiz,
Gúller tolıq kógerdi,
Quwanıstıq bárshemiz,
Kelip kóriń gúllerdi.

Shiyrin Atamuratova

Mektep bađına yaki úy aldı qıytaq jerine neler ekkenligińiz haqqında kishi tekst jazıń.

328-shınıǵw. Súwretke qarap qızıqlı tekst dúziń. Qaharmanlarıńızǵa at qoyıń. Baslawısh hám bayanlawıshlardı astın sızıń.

Tayanışh sózler: Bazardan, kempir apa, sharshadı, járdemlesti, tógilip ketti, raxmet ayttı, quwanıstı, mektepten qaytıp kiyatır.

329-shınıǵw. Sózlerdi túbir hám qosımtaǵa ajıratıp jazıń.

Ónerment, tigiwshi, tuwrama, miyrimli, emlewxana, juwirǵısh, azanǵı, túsimpaz, járdemshi, joldas, shıpaker, balıqshı, aqıllı.

Joqarıda berilgen sózlerge tiyisli sorawların qoyıń. Olardıń mánilerin túsindiriń.

330-shınıǵw. Kóshirip jazıń. Atlıq sózlerdiń astın sızıń.

Úsh jasar úkem júdá shoq. Bir kúni ol diywalǵa ruchka menen sızıp taslaǵan. Apam oǵan aq qaǵaz berdi. Úkem endi tek qaǵazǵa jazıw kerекligin túsindi.

331-shınıǵw. Kóp noqattıń ornına tiyisli kelbetliklerdi qoyıp kóshirip jazıń.

Erte zamanda bir elde ... patsha hám ... tawıs bolıptı. Bul eldiń adamları júdá ... hám ....eken. Tawıs qanatların jayǵanda, onnan ... teńgeler shıladı eken.

Kerekli sózler: Aqıllı, altın, miynetkesh, awızbirshilikli, altın.

TIL ÓSIRIW

332-shınıǵw. Berilgen sózlerdi sulıw etip kóshirip jazıń.

Progress, proekt, punkt, geolog, gripp, gospi-tal, romb, telefon, trest, cirk, cirkul, sanatoriya, shrift, ocherk, vrach, internet.

Juwan dawıslı sestıń astın bir, jıńishke dawıslı sestıń astın eki sızıń.

333-shınıǵw. Tekstti dıqqat penen oqıń.

Quyash

Quyash hám juldız. Quyashtıń átirapında toǵız planeta aylanıp júredi. Bul barlıq juldız hám planetalar Quyash sistemasın payda etip, onıń orayında Quyash turadı. Biziń Jer — Quyash sistemasıńnıń úshinshi planetası bolıp esaplanadı.

Planetalardıń atların izbe-iz ayta alıwımız kerek:

Birinshi — Merkuriy

Ekinshi — Venera

Úshinshi — Jer

Tórtinshi — Mars

Besinshi — Yupiter
Altınshı — Saturn
Jetinshi — Uran
Segizinshi — Neptun
Toğızınshı — Pluton

1. Planetalardıń atın yadlap alıń.
2. Zattıń qatar tártibin bildirip turǵan sózlerdi tú-sindiriń.
3. Quyash, juldız, planeta sózlerine tiyisli sorawların qoyıń.

334-shınıǵıw. «Oylap tap» oyını. Tómenдеgi kelbetlik sózlerge qawsırmanıń ishindegi atlıq sózlerdiń tiyislinin qoyıp kóshirip jazıń.

Nadurıs	Durıs
Záwlim (oqıwshılar) Qarıwlı (kiyimler) Sayalı (jigitler) Bilimli (terekler) Qalıń (jaylar)	

Atlıq sózlerge -lar, -ler jalǵawlarınıń qalay jalǵanıp turǵanın tú-sindiriń.

335-shınıǵıw. Tekstti oqıń hám túsinip alıń.

Jıl máwsimleri

Bir jilda tórt máwsim bar. Olar báhár, jaz, gúz, qıs. Hárbir máwsimde 3 aydan, bir jilda 12 ay bar. Jıl máwsimleriniń hárbiri ózine tán ózgeshelikleri menen parıq qıladı. Onı ózlerińiz jaqsı bilesiz.

1. Yadıńızdan 12 aydın atın kóshirip jazıń.
2. Únli dawıssızdıń astın bir, únsiz dawıssızdıń astın eki sızıń.

336-shınıǵıw. Qosıqtıń hár tobın bir oqıwshıdan tásirli etip oqıń. Mazmunın aytıp beriń.

Tórt máwsim

Tórt máwsimniń aldı báhár,
Jan ház eter báhár kelse,
Jasıl dónip giya óner,
Jerge jelli báhár kelse.

Ekinshi máwsim jaz keler,
Bunda tınıshlıq az bolar,
Bir jıldın ǵamı saz bolar,
Diyqanda is úder kelse.

Úshinshi máwsim gúz deydi,
Jazdan úmitiń úz deydi,
Isińdi sazla, dúz deydi,
Alda qıs bar eger kelse.

Tórtinshi máwsim qıstı,
Qıs degen bir awır isti,
Qardan tolıp jardiń ústi,
Úydi úrgin kómer kelse.

Seyfulǵábit Májitov

1. Hárbir máwsimniń ózine tán ózgesheligin bilip alıń.
2. Sanlıq sózlerge tiyisli sorawların qoyıp aytıp beriń.
3. Ház, giya, ǵamı, úder, sazla, úmit, máwsim, úrgin sózlerin buwıńǵa bólip kóshirip jazıń, olardıń neshe buwınnan quralǵanın aytıp beriń.
4. Ózińniń qaysı máwsimde qaysı ayda tuwılǵanıńdı aytıp ber.

337-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli etip oqıń hám kóshirip jazıń.

Ilim sheksiz ne degen,
Oqısam barıp bilemen,
Sentyabrde kelemen
Xosh bol, ana mektebim.

Xalmurat Saparov

1. Qosıqtıń hárbir qatarı qanday háripten baslanǵanına itibar beriń.
2. Óz mektebińiz haqqında kishi tekst jazıń.

338-shımǵıw. Oqıń. Gáp ishindegi sózlerdiń bir-biri menen qalay baylanısp turǵanın túsindiriń.

Aǵam sol kúni jumıstan júdá kesh qayttı. Onı gewgim túskenşe jaǵada kúttim. Óytkeni, ol azanda «awdı erterek qarap bolsam, kitap dúkannan «Álipbe», satıp ákelip beremen, balam» degen edi. Sol jılları biziń awılda kitap dúkanı joq edi...

Alp Sultan

Teksten qayaqta? qayaqtan? neni? sorawlarına juwap beretuǵın sózlerdi tabıń. Olardıń qaysı seplikte ekenligin túsindiriń.

339-shımǵıw. Kóshirip jazıń.

Meniń **atam** Ekinshi jer júzilik **urıstıń** mayıbı. Onıń bir ayaǵın oq julıp ketken. Sonda da ol **úyde** qarap otırmaydı. **Stadionniń** qasındaǵı ayaq kiyim **ustaxanasında** etik mayshı bolıp isleydi.

Alp Sultan

1. Qara hárip penen jazılǵan sózlerge tiyisli sorawların qoyıń.
2. Olardıń qaysı seplikte turǵanın túsindiriń.

340-shımıǵıw. Oqıń. Baslawıshların tawıp, olarǵa tiyisli sorawların qoyıń.

— Balam, toǵay — eldiń kórki. Toǵay bolmasa qırǵawıl, qoyan, saǵal, túlki hám basqa haywanlar da joq boladı. Sol ushın toǵaydı saqlawımız kerek. Aytpaqshı, mına toǵaydı qorǵaytuǵın bajban da bar.

Genjebay Júginisov

Toǵay, qırǵawıl, qoyan, saǵal, túlki sózlerin 6 sep-likte sepleń.

341-shımıǵıw. Qosıqtı kóshirip jazıp, bayanlawıshlardıń astın sızıń.

Kóp oynama oyındı,
Oqıwǵa ból oyındı.
Jas gezińnen jan balam,
Tańlay bil júrer jolındı.

El qorǵawǵa bararsañ,
Shegarada turarsañ.
Asıqpa balam, asıqpa,
Sen de soldat bolarsañ.

Qalıy Jumaniyazov

Qosıqtı yadlap alıń.

342-shimig'iw. Jañiltpashtı yadlap alıń hám dem almastan ke-
minde 5 ret aytıwǵa háreket etiń.

Tırna bar, tırma bar,
Tırma menen tırnalar,
Tırma tiyse tırnalar,
Tırna! Tırna, tırnalar.

343-shimig'iw. Qosıqtı kórkemlep oqıń.

Jaz kelse

Jaz kelse ráhát,
Gúldey jaynaymız.
Tábiyat qoynında
Erkin oynaymız.

Qaratawım jazda,
Qanday shıraylı,
Shılpıqtan qaraw
Maǵan unaydı.

- 1.«Tábiyatqa sayaxat» temasında kishi tekst jazıń.
2. Baslawısh penen bayanlawıshtıń astın sızıń.

344-shimig'iw. Álipbeniń qatar tártibindegi sanlar artında
jasırılǵan sózlerdi tabıń.

1) $1+18+1=$

2) $26+24+25+1+31=$

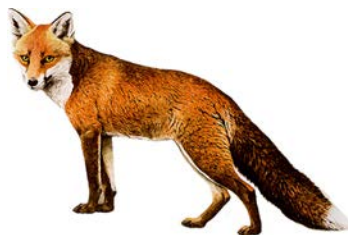
3) $14+12+25+1+22=$

4) $24+2+29+14+5+16+5=$

5) $14+20+17+22+30+26+25+5+23=$

Úlgi: $17+5+14+25+5+22=$ mektep.

345-shmıǵıw. Tómendegi súwretler tiykarında sanlı rebuslar dúziń.

346-shmıǵıw. Berilgen tekstti qosıq qatarlarına aylandırıp, kóp noqattıń ornına tiyisli sózlerdi qoyıp kóshirip jazıń.

Juldızlardıń eń jaqtısın ... alaǵoyǵan, adamlardıń

eń jaqsısı ... sol jaqtıǵa ... Asqar ... adamlıqtı, aǵın ... hadallıqtı, ullılıqtı ... kókiregine quyaǵoy-ǵan.

Ibrayım Yusupov.

347-shınıǵıw. Berilgen sózlerge úlgi tiykarında tallaw jasań.

Shıpaker, kitapxanashı, isbilermen, fermer, zerger, kepserlewshi, esapshı, ónerment, kompozitor.

Úlgi: muǵallım — 8 hárip, 8 ses, 3 dawıslı, 5 dawıssız ses, 3 buwınlı.

348-shınıǵıw. Dáslep bir buwınlı, soń kóp buwınlı sózlerdi ayırıp kóshirip jazıń.

Klass, tart, tort, qosıq, abzac, Samanbay, tekst, dasturxan, miynetsúygish, kompyuter, sharf, shkaf, cirk, chemodan, qant, traktor, bank, tank, iyt, cex, uya, teberik, sáwkele, pazıylet, párwaz, qasharman.

Úlgi: bir buwınlı: *jay, taw.*
kóp buwınlı: *qor-jin*

349-shınıǵıw. Berilgen qosıq qatarın buwınlarǵa durıs bólip jazıń. Ótkermelewge bolmaytuǵın sózlerdiń astın sızıń.

Erkin azat zamanniń,
Bizler ul hám qızları,
Jańa dáwir adamı,
Jaqtılı juldızları.

Qup ashılǵan báhárimiz,
Ana jurt qushaǵında,
Biz bárha minnetdarmız,
Sayraymız gúl baǵında.

Nurman Muwsaev

350-shımıǵıw. Tómenдеgi súwretlerdiń atların tawıp kóshirip jazıń. Olardaǵı dawıslı, dawıssız seslerdiń hám buwınlardıń sanın anıqlań.

351-shımıǵıw. Tómenдеgi kesteni úlgi tiykarında yadтан toltırıń.

<p>bir buwınlı</p> <p>ótkermelewge bolmaytuǵın sózler</p>	<p>nan, ...</p>
<p>eki buwınlı</p> <p>ótkermelenbeytuǵın sózler</p>	<p>a-na, ...</p>
<p>kóp buwınlı</p> <p>ótkermelenetuǵın sózler</p>	<p>bay-raq, ...</p>

352-shınıǵıw. Berilgen sózlerge shártli belgilerden paydalanıp, tallaw jasań.

— túbir sóz

— sóz jasawshı qosımta

— sóz túrlewshı qosımta

Salikesh, paxtakeshtiń, ónermentke, aydawshını, arbakeshten, qurılısshılar, zergerde, padashıǵa, aspazımız, tigiwshiler, shıpakerdıń, jurnaliste.

Ulgı: **arbakeshten**

Ata-anańızdıń kásibi haqqında maǵlıwmat toplań.

353-shınıǵıw. Naqıldıń izin dawam ettirip tiyisli irkilis belgilerin qoyıń.

- 1) Júz somıń bolǵansha.....
- 2) Atańa ne qılsań.....
- 3) Oqıw oy azıǵı...
- 4) Kitap penen, dos bol....
- 5) Birlik bar jerde....
- 6) Ananıń kewli balada...

Doslıq haqqında 3 naqıl-maqal tawıp jazıń hám mazmunın túsindirip beriń.

354-shınıǵıw. Sózlerge tiyisli qosımtalardı jalǵap kóshirip jazıń.

Basqar..., sawda..., tájiriy..., qahar..., sipse..., sawın..., qawın..., juwap..., ilim..., óner... .

kerekli qosımtalar: -ma, -ger, -be, -man, -kesh, -shı, -ment, -ker, -paz.

355-shinığıw. Súwrette kórsetilgen miynet qurallarınıń atların hám olardıń atqaratuǵın xızmetin jazıń.

Úlgi: Qısta gúrek penen qar tazalaymız.

356-shinığıw. Berilgen sózlerdi ornı-ornına qoyıp gáplerdi kóshirip jazıń. Tiyisli irkilis belgilerin qoyıń.

Kún ıssı ashıq hawa jazda boladı Jetilisedi pi-sip baǵlarda jaz aylarında miyweler máwsimi jaz jaǵımlı oǵada gózzal hám palız eginleri jazda úlgeredi pisip de tábiyat qoynında jazda qanday bolıw ráhát.

Úlgi: Jazda kún ıssı, hawa ashıq boladı.

357-shimíqıw. Kóshirip jazıń. Qanday? qaysı? sorawına juwap beretuǵın sózlerdi tawıp astın sızıń.

Ózbekstanda grek ǵozası keń tarqalǵan. Onıń biyikligi 30 metrge deyin jetedi. Shaqaları jayılp ósken sulıw iri aǵash. Úlken japıraqlı boladı. Olardan mikroblardı óltiriwshi iyis bólinip shıǵadı. Jazdıń ıssı kúnlerinde grek ǵozasınıń sayasında dem alıw adamǵa lázzet baǵıshlaydı. Grek ǵozası báharde gúlleydi, gúzde pisedi.

358-shimíqıw. Sanlı rebustı sheshiń hám jumbaqtıń juwabın tabıń.

$$\begin{array}{l} 3+1+16+25+1+24+11+31= \quad 26+24+25+1= \\ 1+8+1+33+24+11+31= \quad 14+21+22+12+23= \\ 24+1+16+1+4+11= \end{array}$$

Juwabı: (24,26,29,11,15)

359-shimíqıw. Berilgen kelbetlik sózlerge sáykes keletuǵın atlıq sózlerdi durıs tawıp kóshirip jazıń.

Biyik	hawa	taza	dala
tınıq	taw	keń	quyash
ashıq	suw	ıssı	samal
tereń	kól	jaǵımlı	aspan

360-shınıǵıw. Tekstti oqıń.

«Nawrız» sózi parsı-tájik sózinen alınǵan. Bul birinshi «Taza kún» degendi ańlatadı. «Nawrız» ayınıń bası kún menen túnniń teńlesiwine tuwrı keledi. Bul kúndi Orta Aziya hám Jaqın shıǵıs xalıqları Jańa jıl bayramı sıpatında bayramlaydı.

1. «Úlkemizde — Nawrız» temasında kishi tekst dúziń. Teksttegi gáplerdiń qalay baylanısqı turǵanın túsindirip beriń.
2. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdi kóshirip jazıp, olardı túbir hám qosımtaǵa ajıratıń.

361-shınıǵıw. Kóshirip jazıp, kelbetlik sózlerdiń astın sızıń. Tiyisli sorawların qoyıń.

Sayǵaq azǵana qoyǵa uqsap ketedi. Onıń ayaqları jińishke hám uzın. Júni jumsaq ólpeń, jazda sarǵısh qısta ashıq reńge dónip, topıraq sıyaqlı sarıǵısh sur reńde boladı.

Sayǵaqtıń esitiw qábileti kúshli. Ol hár túrli iyislerdi jaqsı sezedi.

362-shınıǵıw. Oqıw. Hárbir gápten keyingi irkilis belgileriniń qoyılıw sebeplerin túsindirip beriń.

— **Apa**, qashan qar jawadı eken? — dep Gózzal **apasınan** talay mártebe soragan edi.

— **Qızım**, qar ele sonday qalıń bolıp jawadı, azǵana kún suwıtıńqırasın, — dedi **apası**.

Mine, sol asıǵa kútken kúni de keldi. Ol **úyine** qaray juwırdı. Óytkeni, **aǵası** qaladan shana ákelip bergeni edi shana bolǵanda da qanday! Shana júdá sulıw edi.

Zubayda Ishmanova

Qara hárip penen jazılǵan sózlerdi túbir hám qosım-talarǵa ajratıń. Qosımtalardıń xızmetin aytıp beriń.

363-shınıǵıw. Tekstti oqıń. Qara hárip penen jazılǵan sóz-lerge tiyisli sorawların qoyıń. Gáptiń qaysı aǵzası ekenligin túsindirip beriń.

Úshinshi klass oqıwshılarına qol miynet sabaǵında uya soǵıw **tapsırıldı**. **Balalar** ıqlas penen uya islewge **kiristi**. **Marat** ta barlıq intasın salıp uya **soqtı**.

Mine, **ol** qol miynet sabaǵında islegen uyasın úyine alıp kelip apasına **kórsetti**. **Periyzat** **apa** balasınıń isine **súysindi**.

Zubayda Ishmanova

Baslawısh hám bayanlawsh haqqındaǵı túsinińlerinizdi bekkemleń.

364-shıǵıw. Hár bir sózdi tú bir hám qosımtaǵa ajıratıp kóshirip jazıń. Qosımtalardıń xızmetin túsindirıń.

Oqıtıwshı oqımaǵan oqıwshılarga oqıwdı oqıttı.
Aspaz, asxanada asqabaqtan as astı.

Gúrrińdi tásirli etip oqıń. Mazmunın túsindirıń.

Tuwılǵan jer

Top tewip júrgen kishkene eki bala kózdi ashıp jumǵansha jánjellesip qaldı. Biri ekinshisiniń ústine jıǵılıp, semiz balanıń murnı qanadı. Sonda tolıqtan kelgeni qattı ashıwlanıp jerdi tepkiley basladı.

— Jerdi tepkileme, balam. Ol seni toydıradı, kiyindiredi, — dedi uzaqtan olardıń oyının tamasha etip otırǵan aq saqallı Ómirzaq ata.

— Jerdi tepkilegen jaqsı emes, balam. Usı hár bir qarıs jer ushın urısta jan alıp, jan bergenziz.

Zubayda Ishmanova

«Jer seni toydıradı, kiyindiredi» — degen gáptiń mazmunın túsiniń alıń.

365-shıǵıw. Úlgi tiykarında berilgen sózlerge sóz túrlewshi qosımtalardı qosıp jazıń.

Sabaq, shabaq, kóylek, úyrek, top, kitap.

Úlgi:	Mektebim	Tabaǵım
	Mektebiń	tabaǵıń
	Mektebi	tabaǵı

1. Berilgen sózlerge sóz túrlewshi qosımtalar qosılǵanda qanday ózgerisler boladı?
2. Sóz aqırındaǵı n-b, q-ǵ, k-g sesine ózgeriwin yadlap alıń.

366-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına qosımtalardıń tiyislinin 3 bette qosıp kóshirip jazıń.

Redaktor..., muǵallım..., injener..., agronom..., shayır..., jazıwshı..., qurılısshı...,

Qosımtalar: (-man, -men, -sań, -seń, -ı, -i)

Úlgi: agronomman, agronomsań, agronom, injenermen, injeneraseń, injener.

Jurnalistpen, jurnalitseń, jurnalist, sózlerine Men, sen, ol sózleriniń tiyislinin menen baylanıstırıp gáp qurań. Baslawısh hám bayanlawıshların tabıń.

Úlgi: Men akademikpen. Sen akademikseń. Ol akademik.

367-shıǵıw. Tekstti tásirli oqıń. Atlıq sózlerge qanday qosımtalardıń jalǵanǵanın túsindirip beriń.

Taqıyatastaǵı temirshi Tórebaydıń tartınshaq tuwısqanı, traktorshı Temur tattan tazalangán tap-taza temir tirkemeli traktorınıń tirkemesine tiyelgen toǵız tana, toqsan tawıq, toǵız túyeni túrtekilep tekserdi. Tońıp turǵan traktorshı Temur traktor-dan túsip, tazalangán tarıdan toǵız tabaq tarını toqsan tawıqtıń tóbesinen tasladı. Toqsan tawıq tazalangán tarını tartıspastan, tóbelespesten, tatıw-lıqta tawısıp tasladı.

Berilgen sózlerdi seplik jalǵawları menen túrlendiriń. Olarǵa tiyisli sorawların qoyıń.

Ataw	Moynaq	Ústirt	Professor	Ilimpaz
Iyelik	Moynaqtıń			
Barıs	Moynaqqa			
Tabıs	Moynaqtı			
Shıǵıs	Moynaqtan			
Orın	Moynaqta			

Seplik jalǵawların hám olardıń sorawların yadlap alıń.

368-shıǵıw. Kestedegi sózlerdi sepleń. Olardıń hárbirin gáp ishinde keltirip jazıń.

Sepliklerdiń atlari	Sorawları	Atlıq sózler		
		Ay	Mars	daqıl
Ataw	kim? ne?			
Iyelik	kimniń? neniń?			
Barıs	kimge? nege? qayaqqa?			
Tabıs	kimdi? neni?			
Shıǵıs	kimnen? neden? qaydan?			
Orın	kimde? nede? qay jerde?			

369-shıǵıw. Berilgen sózlerdi seplik jalǵawları boyınsha túrlendiriń hám olarǵa tiyisli sorawların qoyıń.

Ataw	ákem	ájapam	elim	awılım
Iyelik				
Barıs				
Tabıs				
Shıǵıs				
Orın				

ÓTILGENLER BOYÍNSHA TEST SORAWLARÍ

1. Qaraqalpaq tilinde neshe hárip bar?

- a) 34   b) 33   d) 32

2. Qaraqalpaq tilinde sesler aytılwına qaray neshege bólinedi?

- a) 3   b) 4   d) 2

3. Sózdıń tiykarǵı máni bildiretuǵın bólegine ne deymiz?

- a) qosımta   b) buwın   d) túbir

4. Qosımtalar mánisine qaray neshege bólinedi?

- a) 2   b) 3   d) 4

5. Sóz jasawshı qosımtalar qanday sózlerdi jasaydı?

- a) dórendi túbir   b) tiykarǵı túbir   d) qospa sóz

6. Túbiri bir sózler qalay jasaladı?

a) bir túbir sózge hár túrli qosımtalardı qosıw arqalı

b) hár qıylı sózlerge birdey qosımtalardıń qosılıwı arqalı

d) sózlerdiń qosılısıwı arqalı

7. Qızlardıń sózine qanday qosımtalar jalǵanǵan?

a) sóz jasawshı

b) sóz túrlewshı

d) sóz jasawshı hám sóz túrlewshı

8. Qaysı sózge sóz jasawshı qosımta jalǵanǵan?

- a) qaladan
- b) tergewshi
- d) gúllerimizge

9. Ónerment, basshı, balalıq sózleriniń túbirlerin tabıń.

- a) ón, bas, bal
- b) óner, basshı, bala
- d) óner, bas, bala

10. Il, ilgek, ildir, ildirgish sózleri qanday sózler toparına kiredi?

- a) túbirles sózler
- b) tiykar sózler
- d) sóz túrlewshi qosımtalı sózler

11. Quwir sózine qaysı qosımtalardı jalǵasaq dórendi sóz jasaladı.

- a) -mash, -ǵish, -is
- b) -shaq, -dar, -ker.
- d) -shaq -mash, -daq.

12. Gáptiń bas aǵzalarına neler kiredi?

- a) baslawısh
- b) bayanlawısh
- d) baslawısh hám bayanlawısh

13. Baslawısh qanday sorawlarǵa juwap beredi?

- a) kim? ne?
- b) ne qıldı? ne isledi?
- d) kimdi? neni?

14. Bayanlawış qanday sorawlarǵa juwap beredi?

- a) kim? ne?
- b) ne qıldı? ne isledi?
- d) kimdi? neni?

15. Búgin jawın jawadı. Gápten bayanlawış aǵzanı tabıń.

- a) Búgin
- b) jawın
- d) jawadı

16. Azamat úkesin oynattı. Gápten baslawış aǵzanı tabıń.

- a) Azamat
- b) úkesin
- d) oynattı

17. Qaraqalpaq tilinde neshe seplik bar?

- a) altı
- b) jeti
- d) bes

MAZMUNÍ

§1. Sóz hám gáp	4
§2. Ses hám hárip	10
§3. Dawıslı sesler	12
§4. Juwan hám jińishke dawıslı sesler	13
§5. Íy-iy, ıw-iw, uw-úw qosarlılarınıń jazılıwı	17
§6. Dawıssız sesler	21
§7. Únli hám únsiz dawıssız sesler	22
§8. V, f háripleriniń jazılıwı	25
§9. H, x háripleriniń jazılıwı	26
§10. N hám sh háripleriniń jazılıwı	27
§11. C, ch háripleriniń jazılıwı	28
§12. Álipbe	29
§13. Bas hárip	31
§14. Buwın	32
§15. Ótkerme	34
Til ósiriw hám tákirarlaw	36

Sóz qurılısı

§16.	Túbir hám qosımta.....	37
§17.	Sóz jasawshı qosımtalar.....	38
§18.	Sóz túrlewshi qosımtalar.....	40
	Til ósiriw.....	43
	Tákirarlaw.....	44
§19.	Dórendi túbir.....	45
§20.	Túbirles sózler.....	47
	Til ósiriw.....	50

Sóz shaqapları

§21.	Atlıq.....	53
§22.	Atlıqtıń birlik hám kóplik túri.....	57
§23.	Menshikli hám ǵalabalıq atlıq.....	66
§24.	Kelbetlik.....	71
	Til ósiriw.....	79
§25.	Sanlıq.....	81
§26.	Feyil.....	87
§27.	Bolımlı hám bolımsız feyil.....	92
§28.	Gáp.....	96
§29.	Gáplerdiń mazmunına qaray túrleri.....	99
§30.	Xabar gáp.....	100
§31.	Soraw gáp.....	102
§32.	Buyırq gáp.....	103
§33.	Úndew gáp.....	104
§34.	Gáptiń bas aǵzaları.....	107

§35.	Baslawışh.....	109
§36.	Bayanlawışh.....	112
	Til ósiriw	115
§37.	Gáptegi sózlerdiń baylanısı.....	116
§38.	Jıl dawamında ótilgenlerdi tákirarlaw.....	118
	Til ósiriw	125

ERNAZAR DÁWENOV, JÍGAGÚL USPANOVA,

XURLIXAN ABDIJABBAROVA

ANA TILI

3-klass ushm sabaqlıq

qaraqalpaq tilinde

«Qaraqalpaqstan» baspası

Nókis — 2019

Redaktorları *G. Pirnazarova, B. Zivarova*

Xudojnigi *A. Jarimbetov*

Original-maketten basıwǵa ruqsat etildi 15.01.2019-jıl.

Formatı 70x90 $\frac{1}{16}$. Ofset qaǵazı. Keǵl 14. Tip «School» garniturası. Ofset usılında basıldı. Kólemi 9,5 baspa tabaq, 9,94 shártli baspa tabaq, 3,74 esap baspa tabaq. Buyırtpa № ... Nusqası 13744 dana.

Original-maket «Qaraqalpaqstan» baspasında tayarlandı. Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabineti tárepinen baspa xızmeti menen shuǵıllanıw ushın 2008-jıl 30-sentyabrde

Al №114 licenziyası berilgen.

«Qaraqalpaqstan» baspası, 230100.

Nókis qalası. Qaraqalpaqstan kóshesi, 9.

Ózbekstan Respublikası Prezidenti Administraciyası janındaǵı Málimleme hám ǵalaba kommunikaciýalar agentliginiń «O‘qıtuvchi» BPDÚ de basıldı.

Tashkent qalası, Nawayı kóshesi, 30.

**Ijaraǵa berilgen sabaqlıqtıń jaǵdayın
kórsetiwshi keste**

№	Oqıwshınıń ismi, familiyası	Oqıw jılı	Sabaqlıqtıń alınǵandaǵı jaǵdayı	Klass bashısınıń qol tańbası	Sabaqlıqtıń qaytıp tapsırılǵandaǵı jaǵdayı	Klass bashısınıń qol tańbası
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

Sabaqlıq ijaraǵa berilgende hám oqıw jılınıń juwmaǵında qaytarıp alınǵanda joqarıdaǵı keste klass bashısı tárepinen tómendegishe bahalawǵa muwapıq toltırıladi.

Jańa	Sabaqlıqtıń paydalanıwǵa birinshi berilgendeǵı jaǵdayı
Jaqsı	Muqabası pútin, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen ajıralmaǵan. Barlıq betleri bar, jırtılmaǵan, kóshpegen, betlerinde jazıw hám sıızılar joq.
Qanaatlanarlıq	Muqaba jazılǵan, bir qansha sıızılıp, shetleri jelinggen, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen ajıralıw jaǵdayı bar, paydalanıwshı tárepinen qanaatlanarlıq ońlangan. Kóshken betleri qayta ońlangan, ayırım betleri sıızılǵan.
Qanaatlandırmaıdı	Muqaba sıızılǵan, ol jırtılǵan, tiykarǵı bólimnen ajıralǵan yamasa pútkilley joq, qanaatlandırarsızlıq ońlangan. Betleri jırtılǵan, betleri jetispeydi, sıızıp, boyap taslangan, sabaqlıqtı tiklewge bolmaıdı.